сима Рашковића, погрешно је уписана година његове смрти и не слаже се с историјским чињеницама за једанаест година. Осим тога, овај Светомир није могао бити син кнеза Максима рачунајући и године њих двојице. Могуће је да је и Светомиров отац, како је онда био обичај, добио име по славном кнезу Максиму, па је тај Светомир заиста Максимов син, али неког другог Максима. У народу и у историји верује се да се ова плоча односи баш на кнеза Максима Рашковића.

Као што је већ речено, Рашковићи су имали своје поседе од давнина у моравичким пределима око Мучња. У данашње село Катиће доселио се Стојко Рашковић из Штиткова. Његов син Павле је за своје презиме узео очево име, па се он и његови потомци почеше презивати Стојковић. Дакле, Павле, син Стојка Рашковића, судија Окружног ужичког

Северна врата цркве у Јарушицама

суда, са своја два сина Радосавом и Радисавом 1862. године поручи од тадашњег најбољег клесара (код кога је и кнез Милош поручио надгробну плочу за свог оца) да исклеше споменик који они поставише изнад чесме у центру села Катића. По старој српској традицији, направише источник – спомен-чесму па „ко ј` уморан нека се одмара, ко је жедан нека се напије“. Павлова замисао је била да од заборава сачува знамените Рашковиће, у чему је и успео. Од те године, када је споменик постављен, обнављан је два пута. Први пут га је обновио Павлов унук Милутин Стојковић са својим синовима, од којих је на споменик, вероватно због малог простора, уписан сам Павле са петорицом браће. Други пут споменик је обновљен почетком XXI века захваљујући ангажовању г. Војислава Суботића који је приликом својих истраживачких радова за изванредну монографију о Рашковићима обезбедио средства од Министарства за рад, борачка и социјална питања, па је осим спомен-чесме и споменика на њој уређена и њена околина.

Споменик се налази на подесту испод кога су чесма и камено корито које прихвата воду. У облику је квадра и исписан текстом на све четири стране. Изнад чесме је уграђена посебна плоча на којој се налазе подаци о задужбинарима:

Ову спомен чесму подиже
Павле Стојковић од фамилије
Рашковића из Штиткова
Житељ села Катића са синовима
Радисавом и Радосавом 1862. године

Западна страна се налази изнад чесме, гледа према прилазном путу, и она је најважнија јер ко год дође да пије воде кад подигне главу пада му у очи натпис на споменику:

Фамилијарни
Споменик
Оваи поди
Же пензио
Нирани
ПАВЛЕ
СТОИКО
Вић од
Фамилије
Рашкови
Ћа. Бивши
Член суда
Окружија
Ужичког
Родом
Из Штит
Кова ажи
Тељовог
Села Кати
Ћа. С два
Своја сина
Радисавом
И Радосавом

ЛЕТА ХРИСТОВА
1862.

Источна страна споменика такође има богат текст, који гласи:

Даби
И потом
Ци њихови
Могли познати
Кога су имали
У фамилији својој
Храбра и знаменита имена:
Патријарха Гаврила,
Протојереја Јована,
Јерја Илију,
Јереја Самуила,
Јеромонаха Јанићија,
Кои је подигао
Манастир Клисуру,
Јереја Аксентија,
Из Гуче намесн
Ика Драгачевског,
Јереја Илију из
Лопижа, који је
За славу и слободу
Српску јуначки
Се борио и руски
Орден добио,
Јереја Сима,
Кнеза Сима,
Кнеза Аврама,
Кнеза Андрију,
Кнеза Евђа,
Кнеза Максима
Који је био војвода
При Карђорђу
Кнеза Тимотија,
Кнеза Мића

На бочној северној страни текст се наставља:

И Чулка Јова
Храброг јунака
Што Арапу осијече главу
У Русији и доби
На мегдану на ономе
Брду Вјетрином,
Кмета Марка,
Кмета Милосава Стојковића
И кмета Тиша

Три прекрасне розете украшавају овај споменик (сл. 6), што је и разумљиво када се у дну види потпис најбољег клесара онога времена.

У самом дну, како и треба, потписа се и клесар речима:

Писа га и на
Чини Радо
Сав Чики
Риз из
Села Ртију

На јужној, бочној страни овог споменика уклесан је у горњем делу крст, па испод њега крива сабља у чијој кривини пише:

Обнови
Ше
Унук
Милу
Тин и пра
Унук
Павле
Са 5
Браће
1929
Г.

Испод сабље је розета коју је уклесао знаменити Радосав Чикириз, а текст о обнови радио је неки каменорезац из времена које је назначено на споменику.

Иако је данас ових српских источника све мање (многим путевима промењене су трасе, па су источници остали потпуно заборављени), они који су остали поред савремених модерних путева могли би чинити, да је памети, својеврсну туристичку понуду. Поред њих би требало изградити савремене паркинге с инфраструктуром (тоалетима и простором за отпатке), столовима и клупама, где би се уморни путници одморили, освежили хладном водом и са споменика понели коцкицу знања којом би допунили богати мозаик српске историје.

Боса Росић, етнолошкиња

РЕСТАУРАЦИЈА ШТАЛЕ У ТИЧЈЕМ ПОЉУ

Село Милаковићи са засеоцима Тичје Поље и Точилово налази се југоисточно од Пријепоља на јужним падинама Јадовника, односно југозападним падинама Озрена, а између дубоких кањона Мрчковљанске реке (Реке) и Дубочице. Као и сва насеља испод Јадовника припадају типу разбијеног, старовлашог села које је подељено на родове. Највећи део домаћинстава се оформио испод два врха - Молитве 1391m и Ластве 1435 m, а у пречнику од око 2 km, углавном на њиховим западним односно јужним падинама, а на надморској висини од око 1250 m – Словићи, 1230 m –Јарчевићи; 1234–1240 m – Радивојевићи1; 1200 m – Присоје; 1360 m – Радивојевићи 2; 1340 m – Миликићи.

Од Бродарева до Милаковића се долази макадамским путем који пролази изнад манастира Давидовица, који се затим пење живописним кањоном Гробничке или Мрчковљанске реке, да би негде на висини од 1200 m надморске висине изашао из кањона на простор одакле се види простиру десетинама километара од југоистока до југозапада. Неки истраживачи потврђују да се траса овог пута већим делом поклапа са трасом средњовековног пута који је водио од Пљеваља ка Сјеници. Познато је да се са леве стране пута ка Милаковићима налази место звано „Ханиште“ и да је ту некада био хан, односно коначиште на караванском путу. Такође и изнад Милаковића на путу ка Сјеници постоји топоним Царина што говори о интензивној прошлости овог подручја.

Милаковићи су јединствено село на овом подручју, а можда и знатно шире, јер је у свим његовим засеоцима у потпуности сачувано народно градитељство, без иједног новог, тзв. савременог објекта. Међутим ни оно није потпуно ослобођено утицаја данашњице у негативном смислу, јер је на неким објектима дрвени кровни покривач замењен поцинкованим лимом, чиме је нарушена аутентичност, али на срећу, не неповратно. Сваки од набројаних заселака, осим Точилова, је етнографска целина за себе, смештена у нетакнутом пејсажу, са чудесно лепим, а у неким случајевима чини се и бескрајним визурама. Најинтересантније што су у овом селу сачувани и још се увек користе на свом аутентичном месту објекти који су у другим, чак и много забаченијим и беспутнијим крајевима одавно заборављени – трап, уљаник са трмкама, кућица за псе, итд.

Тичје поље (1280 m) је најудаљеније насеље Милаковића у односу на Бродарево. Налази се на крајњем истоку атара на путу ка Сјеници, испод брда Малињак (1489 m), и чини нам се да се угнездило на најлепшој локацији, на споју моћног и стрмог залеђа и широких, благо заталасаних ливада, са визурама на врхове планина од Проклетија на истоку до Дурмитора на западу.

У овој групацији од око 20 објеката, сада са четири куће и неколико зграда живело је, не тако давно, око тридесетак чланова породице Лазовић. Данас овде живи свега шесторо људи у три домаћинства. Само једно домаћинство је потпуно напуштено, док је у другом, власништво потомака Милића Лазовића, отпочео процес ревитализације у туристичке сврхе, те ту повремено бораве научници, истраживачи, планинари, студенти и заљубљеници природе.

О организацији насеља

Као и у сличним породичним насељима овде нема ограда, већ се дворишта са објектима преливају те не видимо јасну границу између њих. Око сваке куће постоји једна или више зграда, једноделних или дводелних. Такође, око објеката за становање налазе се и помоћни објекти – млекари амбари док су штале нешто удаљеније од куће, али није нам уочљив принцип по коме је бирано место за њих. Оне су у два случаја изнад, у једном случају испод, и у неколико случајева на бочним странама насеља. За две штале која су изнад насеља добили смо објашњење да су им пашњаци изнад кућа па су и оне лоциране ка планини да стока не би пролазила кроз дворишта. Позиција штале испод насеља је логична само имајући у виду да у том случају отпадне воде не угрожавају остали део насеља али онда стока која иде на пашу мора проћи кроз насеље, при томе и отпадне воде се сливају на пут. Штале које се налазе на почетку комплекса, чак и мало увучене у увалу као и штала која се налази на крају насеља, на суседном брежуљку, имају најбољу позицију јер не угрожавају стамбене делове Тичјег поља.

Овде постоји и трап који је у употреби, нови пчелињак са објектом који је у његовој функцији, као и нова стамбена кућа сграђена у маниру кућа брвнара која је у функцији ревитализације села и развоја туризма.

Куће за становање

Четири куће у којима се некада ложила ватра на отвореном огњишту су дводелне брвнаре на ћелицу, са подрумским делом од камена и приземљем од борових талпи на ћерт. Све куће у приземљу имају двоја наспрамних улазних врата која су оријентаисана, зависно од терена односно правца изохипси, од северозапад/југоисток до југозапад–североисток. Скоро све куће су претрпеле измене, на некима су оне минималне, али на две су потпуно замењене кровне конструкције и покривач те уместо стрмих четвороводних кровова покривених дрвеном шиндром, сада имају четвороводне кровове благог нагиба покривене поцинкованим лимом. На кући Горана Лазовића је камени зид кухиње замењен зидом од бетонских блокова.

Кућа Милића Лазовића је такође била дводелна брвнара, али је у кухињи од јединственог простора направљен дводелни, одвојањем простора талпама, у североисточном углу, и формирана још једна соба за спавање. Била је напуштена и препуштена пропадању али је у последњих неколико година реконструисана, адаптирана и ревитализована. Промењена је кровна конструкција и стављен нови кровни покривач – шиндра, а подрум је подељен на улазни део са купатилом и кухињу са трпезаријом. Овим радовима објекат је заштићен од пропадања и стављен у функцију.

Једина кућа која је напуштена претрпела је минималне измене. Такође је дводелна брвнара на ћелицу са полуукопаним, каменим подрумом. Део потпорног зида приземља такође је зидан ломљеним каменом а сви остали су рађени од борових талпи везаним на ћерт на угловима. Кухиња је задржала свој аутентични изглед – отворена таваница ка поткровљу, огњиште у средини, атула, двоје наспрамних врата.

Зидови собе су малтерисани док је таваница непромењена – букови шашовци.

Поред бочне – североисточне фасаде, стоје три плетене трмке, али су као и кућа ван употребе. С обзиром да је кровни покривач у лошем стању, нарочито на северозападној кровној равни где је видно почео да пропада, уколико се не предузму санациони радови могло би се очекивати убрзо пропадање.

Зграде - Овде као и у у осталим насељима Јадовника има два типа зграда за становање ожењених чла-

нова – једноделни и дводелни. И један и други су од борових талпи на каменим подрумима. Код дводелног је и подрум подељен на два независне просторије. Кровови су су били четвороводни, стрми и покривени шиндром. На две зграде које су више у употреби кровови су промењени и знатно су блажег нагиба него оригинални и покривени су лимом. Остали су у већој мери аутентични, али само један је у функцији.

И у овом засеоку има велики број помоћних објеката, млекара и амбара али и ковачких радионица. Углавном су у секундарној употреби осим ковачке радионице чији је кровни покривач оштећен а пећ делимично срушена. Једино породица Косана Лазовића се бави интезивније сточарством али уместо аутентичног млекара за бели мрс су направили нови објекат који осим што је од дрвета нема никакву везу са традиционалним градитељством. У том домаћинству смо наишли и на трап који је још увек у употреби. С обзиром на велики број говеда ово домаћинство има две штале у функцији.

Амбари и млекари су објекти најмањег габарита, идентичне конструкције и материјализације али другачије опремљене унутрашњости. Ове грађевине немају темељне зидове, већ су ослоњене на угловима на монолитне или необрађеним каменом зидане стубове. Зидови од борових талпи су уђертени на угловима као и остали објекти у насељу. Кровови су стрми, четвороводни, а кровни покривач је шиндра или шевар (барска трава) односно слама. Амбари су опремљени пресецима за житарице у зрну, а млекари полицама за судове за бели мрс, карлице, качице итд.

Штале – И у овом некада задружном насељу као и на целом Јадовнику а поготово у Милаковићима, где се становништво у прошлости врло интезивно бавило сточарством, потврђује се чињеница да се објектима за стоку придавала већа важност него кућама за становање. О положају ових привредних зграда већ смо говорили и констатовали, према ситуацији на терену, да је било више принципа који су руководили домаћине при одређивању њиховог положаја у односу на остале објекте насеља. Стаје су многобројније него куће и углавном су из два нивоа. Доњи је полуукопан – са три зида од ломљеног камена и четвртим чеоним од вертикално или хоризонтално постављених талпи или полуоблица. Горњи ниво је од борових талпи везаних на ћерт. Међуспратна конструкција је од масивних греда попатошених дебелом даском док је таваница отворена ка кровној конструкцији. Кровови су четвороводни, стрми и сви су покривени шеваром који је притиснут лемезима. У доњем нивоу се смештају говеда, са одвојеним делом за телад. Горња етажа је предвиђена за ситну стоку – углавном овце, ретко и козе.

Уз шталу Косана Лазовића грађени су два дрвена анекса – за кокошке и нужник, што је чини особеном, јер су те функције углавном одвојене као посебни објекти. Код свих штала, ђубриво се свакодневно складира испред, а тек у пролеће када прегори носи на њиве или ливаде.

Обновљена штала

Уљаник – пчелињак, једини у Тичјем пољу формирао је Горан Лазовић поред своје куће и оградио га тарабом. У њему су поред савремених и традиционалне кошнице – трнке. Поред њега је саградио и објекат по узору на традиционалне помоћне објекте, са зидовима од борових талпи везаних на ћерт и четвороводног, стрмог крова покривеног дрвеном шиндром.

Трап је мали помоћни објекат, укопан у тле који служи за смештај поврћа за зимницу – кромпира, лука, шаргарепе, купуса итд. Сачувана су два трапа - оба у функцији. Трап Косана Лазовића се налази изнад куће на врло стрмом терену, тако да је висинска разлика између предњег и задњег дела је од 1,0 до 1,80 m. Петоугаоног је габарита димензија 2 x 3.5 m, док му је унутрашњи простор квадратне и знатно је мање основе. Спољашња висина трапа је око 1,70 m. У објекат се не улази већ се намирнице одлажу кроз невелики отвор, димензија око 50/50 cm. Због тога само у предњем делу је озидан камени зид са највећом висином око 50 cm која се смањује и потпуно нестаје тамо где се кровина спаја са тлом. Кровину чини конструкција од грана која је премостила унутрашњи простор трапа, на то је набацана и утабана земља, а преко тога је формиран покривач од сламе и шевара.

Гробље - Јужно од домаћинстава Тичјег поља удаљено неколико стотина метара, на благом, купастом узвишењу налази се невелико гробље. Овај простор има отворене прелепе визуре на 360° и као да је због тога изабран за вечно почивалиште предака. Гробље је формирано када се породица Лазовића настанила на овом подручју, о чему сведочи очувана надгробна плоча Мартина Лазовића-Ћековића родоначелника братства Лазовић. Гробље је у функцији до данашњих дана.

Ревитализација села

Почев од 1998. године Тичје поље почињу посећивати планинари из Београда и Пријепоља користећи за смештај кућу пок. Милића Лазовића, чији потомци живе у Крагујевцу. За узврат имали су обавезу да кућу одржавају. Обновљена је и слава куће, Св. Аранђел. Тада су начињени први потези у правцу реализације идеје о заштити овог насеља од даљег пропадања.

Рестаурација штале Милића Лазовића

ШТАЛА МИЛИЋА ЛАЗОВИЋА

Штала је један од три сачувана објеката домаћинства Милића Лазовића. Типичан је пример ове врсте економског објекта чији је број у Милаковићима приближан броју кућа, можда га чак и премашује јер је становништву овог планинског краја сточарство била примарна делатност. Двоетажни је са полуукопаним подрумом са каменим зидовима и спратом од дрвених талпи. Доња етажа је служила за крупну стоку, а горња за овце. Обе етаже су једноделни простори с тим што су у приземљу још увек сачуване јасле и ограђен део за телад.

Објекат је постављен по изохипси, дужине око 10, а ширине 5 м, и висине каменог дела приземља око 2.10 , а дрвеног спрата 1,80. Четвороводни кров покривен сламом је висине око 3,30 цм. Приземље и спрат немају прозоре већ само врата и то, прва етажа на дужој, а друга на краћој фасади.

Само су три зида приземља од ломљеног камена грађеним у суво, док је четврти од талпи верикално унизаних у темељну и греду међуспратне конструкције. Спрат је од талпи које су на угловима уџертене, док је кров четвороводан, веома стрм, покривен шеваром који је притиснут лемезима.

Објекат је у веома лошем стању јер је ван функције и низ година није одржавана због чега је пропао кровни покривач и целокупна кровна конструкција, али прети опасност од пропадања и осталих дрвених елемената

Пројектом ревитализације Милаковића односно Тичјег Поља предвиђено је да штала добије нову намену. Планира се да буде Центар за ревитализацију села. То значи да ће се поред администинистративних послова у њој бити организоване едукативне активности пре свега намењене мештанима, а поводом укључивања овог села у туристичку понуду Србије. Такође намењена је и гостима - туристима који су заинтересовани за одређене програме које организује друштo Врело. Изложбе као неодвојиви део едукативних програма биће организоване на другој етажи.

У првој фази радова на објекту, средствима које је обезбедила НВО **Културна баштина без граница** (Cultural Heritage withaut Border / CHwB) из Шведска, биће урађени радови на реконструкцији кровне конструкције и покривача и замени свих оних елеманта који су у лошем стању.

Адаптација простора за нову намену биће финансирана из других фондова које ће обезбедити друштво Врело. Адаптацијом подразумевамо увођење инсталација: водовод и канализација и електоинсталације. Ови радови као и постављање термоизолације зидова спрата и делова приземља, нових подних облога, унутрашње облагање дрвених зидова и израда санитарног чвора планирани су у другој фази радова на стаји Милића Лазовића.

Сви радови на рестаурацији изведени су под надзором Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда.

Боса Томашевић, дипл. арх.

У оквиру мултидисциплинарног научног пројекта „На светим водама Лима“ у другој половини 2009. године извршена су мултидисциплинарна истраживања на територији северозападног дела Пештерске висоравни и Старог Влаха. Циљ истраживања односио се на убицирање античких и средњовековних локалитета са увидом у њихово тренутно и стварно стање, утврђивање маршрута трговачких путева, каравансих станица, исламских споменика из турског периода, проучавање цркава из 19. века (иконостаса, икона, рукописних књига), као и етнографска истраживања традиционалне народне културе овог простора. Овом приликом презентоваћу резултате истраживања који се односе на пронађене античке споменике и неколико средњовековних порушених цркава и манастира на овој територији.

Антички споменици на горе наведеној територији су малобројни и они се односе пре свега на римске стеле уграђене у сокл цркве Свете Тројице у Новој Вароши, пренете највероватније са античког локалитета у Радојни. Оно што је за истраживаче значајно односи се на уништена натписна поља на овим римским стелама на основу којих би се утврдило коме су припадале и период њиховог настанка. У сваком случају и на овом примеру потврђена су сазнања да су током Средњег века, а нарочито у 19. веку, са римских локалитета преношени римски споменици – стеле и ципуси, који су уграђивани не само у зидове појединих цркава и манастира, већ и у зидове џамија, али и приватних стамбених објеката. Приликом рекогносцирања цркве Светог Архангела у селу Буковику у унутрашњем делу на западној страни налази се део камене пластике са сачуваним делом орнамента, који подсећа на римску стелу са натписним пољем које је девастирано. Како су на њему паљене свеће истопљени восак и трагови горења нису дозволили да се након прелиминарног истраживања утврди порекло и тачност. На основу сачуваног може се устврдити да је у питању римски споменик, што ће се потврдити након конзерваторског третмана који ћемо обавити у наредној години и након тога објавити конзерваторске и стручне резултате о овом налазу. У близини села Кладнице у засеоку Боровић истражујући старо Грчко гробље у једном густишу, сасвим случајно, до пола прекривену земљом, открили смо римску стелу са ликовима покојника и натписним пољем у стању озбиљног пропадања. Како се ради о новооткривеном налазу, а да у близини нисмо пронашли већу некрополу са римским споменицима, поставља се питање њеног стварног порекла или је некропола испражњена, спомени-

ИСТРАЖИВАЊА ДЕЛА ПЕШТЕРЕСКЕ ВИСОРАВНИ И СТАРОГ ВЛАХА

ци однешени и да су само појединци, као ова стела, остали као доказ да је ту некада постојало насеље. Археолошка истраживања утврдиће да ли је на овом локалитету у римском периоду постојало насеље са некрополом уз сазнање да је негде овуда пролазио римски пут, који је од Пријепоља и Милешеве, преко ове територије ишао до Сјенице и даље на Исток. У наставку истраживања на овој територији нисмо пронашли трагове римских насеобина или остатке некропола, што не значи да их нема, јер ћемо у наредној години још детаљније истражити овај део Пештерске висоравни и Старог Влаха, чије ћемо резултате објавити у научном зборнику „*Милешевски зајиси*“ бр. 9.

Истраживање остатака средњовековних црквица и манастира започели смо у селу Гоњу, где се поред сеоске школе налазе остаци зарушеног Задружног дома. Одмах иза њега упутили су нас на место звано Црквина, где смо пронашли остатке некрополе са усадницима, који су у највећем делу зарасли у густо шипражје и

ОСТАЦИ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ЦРКВЕ У ГРАБОВИЦИ

тешко им је прићи. Сазнали смо од мештана да се ова средњовековна црква некада звала Павлица и да је то најстарија црква на овим просторима. Такође, они преносе сећања својих старих да је ова црква била брвнара и да је, како они кажу, за једну ноћ нестала, брвна однешена, а камени темељи остали. Шта је од свега овога тачно након што проверимо историјске изворе утврдићемо стварно постојање цркве Павлице, као и њен историјат, који се у овом тренутку налази само у сећању локалног становништва.

У селу Грабовица, недалеко од Сјенице у близини макадамског друма, на малом узвишењу налазе се остаци средњовековне цркве, до које нас је довео један љубазни старији мештанин Муслиман. На локалитету на источној страни јасно смо уочили остатке апсиде зидане каменом, као и удубљење где се налазио наос. Такође, на западној страни распознаје се припрата са улазним вратима са спољним зидом оивиченим квадерима камених блокова, који су се зарушили и тако остали до данас. Унутра и споља око преосталог зарушеног зида налазе се фрагменти остатака тесане сиге, који су се највероватније приликом зидања објекта налазили око улазних врата и прозора. Већи монолити камене пластике са јасним профилацијама, сада разбацани по локалитету, вероватно су некада били узидани у унутрашњи део цркве. Очито је да овде истражи-

ОСТАЦИ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ЦРКВЕ У ЦРЧЕВУ

вачи нису боравили и да је цео локалитет вековима препуштен себи, а да су га мештани, поштујући овај простор као свето место заградили жицом - да га стока не би скрнавила.

На улазу у планинско село Црчево изнад сеоског макадамског пута налазе се остаци православне цркве, за коју мештани тврде да је најстарија у овом крају. Готово са свих страна густо растиње и дрвеће прекрило је преостале остатке цркве око чије основе је сеоско становништво прикупило порушене квадере сиге и камена и сложило их очекујући да ће једног дана доћи до њене обнове. На западној страни остала су сачувана улазна врата са делом зида и лунетом за који се може претпоставити да припадају другој фази, када је дозидана припрата. Припрату и наос цркве дели остатак порушеног зида, који је остао сачуван само до темељне зоне и пажљивим посматрањем уочава се јасна разлика зидара мајстора који су зидали првобитну цркву и овај каснији дозидани део. У наосу цркве, северни и јужни зид сачувани су готово до висине сводова, док је према небу остала да штрчи зарушена полукружна апсида са полукалотом. Сводови са кровним покривачем и највероватније једна купола нестали су трагом у неком времену када је ова црква страдала и остала у овом стању до данашњих дана. Уз порушене зидове наоса цркве прислоњени су, у највећој мери оштећени надгробни споменици из различитих периода, као и поломљене плоче, на којима распознајемо средњовековне бордуре и уклесане крстове, који су некада чинили мобилијар цркве, а можда и делове авнонске розете. Све ово, како рекоше присутни мештани, нико није истраживао, археолошки ископавао, нити се чак интересовао не само за њену обнову, него и њено вековно постојање. Остаци православне цркве у селу Црчеву заслужују посебну пажњу истраживача, зато што је највећи број артефаката остао сачуван и на основу којих се може утврдити, не само време настанка него и фазе које су несумњиво пратиле њено постојање од времена настанка па до данас. Такође, значајна сачуваност зидова, као и то што је готово цео зарушени материјал квадера камена и сиге сложен уз саме зидове порушене цркве, даје за право мештанима да је ову цркву могуће обновити уз не тако велика финансијска средства у чему смо им и ми обећали не само стручну, већ и другу помоћ.

У току двомесечних истраживања истраживачки тимови регистровали су и пописали значајан број локалитета међу којима су и они који су први пут регистровани. Посебно је значајно издвојити локалитете порушених средњовековних црквица и манастира, које овом приликом нисмо описали и презентовали, а односе се на црквине у Радишића брду, Дујкама, Градцу, Милићима, Шарама, Дрпама, Вапи, Бубањама, Дунишићима, Сугубинама, Вршевинама, Ојковици, Урсулама, Брежђу, Понорцу и Ле-

НОВОПРОНАЂЕНА РИМСКА СТЕЛА У ЗАСЕОКУ БОРОВИЋ

појевићима. О неким од њих писаћемо у следећем броју *Савиндана*.

Славољуб Пушица,
дипл. историчар

СРЕДЊОВЕКОВНО ТРГОВИШТЕ КОД НОВОГ ПАЗАРА

Најстарији писани подаци о привредним приликама у Србији, тј. Рашки, потичу од византијских писаца. Према њима, она је, у поређењу с византијским покрајинама из 12. века, била патријархална, „дивља и бедна“. Међутим, Француз Адам Гијом, барски надбискуп, претерано хвали привредне прилике у Рашкој у првој половини 14. века. Према њему, она је била богата житом, стоком, вином, уљем и месом; имала је пуно извора и река, красиле су је густе шуме, ливаде, лугови и планине, које су биле пуне дивљачи сваке врсте. У њој је било пет рудника злата, а толико и рудника сребра, у којима су рудари непрестано радили.

У околини Новог Пазара руде су вадили још стари Римљани, а у долинама Ибра, Рашке и Лима имали су рударска насеља. Рударство је већ за краља Уроша I (1243-1276) било у снажном развитку, а његови производи довели су тадашњу Србију у тешње привредне и трговачке везе с градовима у Јадранском приморју и у Италији. Тада су се у рударским крајевима Србије подизали на приступачним местима тргови с колонијама дубровачких, млетачких, италијанских и угарских трговаца. Рудари су били Саси, Которани, Дубровчани и домаћи „људи краљеви“.

На планини Рогозни била су два рударска средишта: једно око данашњег села Плакаонице, Зминца и запустелог Црнца, где се вадило олово и цинк с мешавином пирита, сребра и злата, а друго на месту Карвасалије код Рајетића. Путописци Рогозну називају и Гимиш даг (Сребрна планина), а рударско-трговачко насеље, под именом Трговиште, помиње се већ 1303. године.

Истовремено са полетом рударства долази до снажења трговине. Оживљавању спољне трговине много је допринео извоз пелеменитих метала. Временом се и сточарство опоравило па се све више извози жива стока и коже, а од производа пчеларства восак. С обзиром на то да се у оно време восак увелико користио у расвети, то је по казивању неких савременика у дубровачком извозу из Србије и Босне восак долазио одмах иза племенитих метала. Највише је отпреман за Венецију јер северна Италија није имала развијено пчеларство, али и на Сицилију. Трговало се и другим производима, као што су: брашно, хлеб, сир, воће, сочиво, риба, месо (бравље и говеђе), лој, коже (воловске, кравље, јареће), дрво и дрвени ћумур. На локалним трговима трговало се вишковима производа из ближе и даље околине.

Поред већ наведеног Трговишта на Рогозни, још један рашки трг је носио исто име. Ради се о тргу формираном у подножју средњовековног града Раса, о ком у Историји Срба Јиречек пише: „Кад се пређе вододелница на Дугој Пољани (1297м) силази се у долину Рашке, у Рашку жупу, у којој су се сједињени дубровачки и босански пут опет раздвајали у двоје: десно ка Солуну, а лево ка Нишу. У средини ове важне долине лежало је **Трговиште** са једном дубровачком колонијом. Неки Велојевић именован је за конзула у Трговишту, 4. јула 1412. године“. Ово Трговиште се често помиње у разним дубровачким документима од 1346. године. У време освајања, 1459. године, Турци су у долини Рашке затекли област означену именом Рас, а од насеља урбаног типа само Трговиште, насеље формирано крајем прве половине 14. века, које је тада била у пуном просперитету. У насељу се 1459. године налази субаша – војно-административни управник вилајета, а кадија 1461. године, што говори да се овде у прво време налазило седиште новоуспостављеног вилајета Рас.

Турским освајањем становништво се није изменило, остало је хришћанско, о чему сведоче бројни налази свињских костију, као и истражене некрополе са надгробним споменицима. Већ првих година турског освајања почела је циркулација турског новца који је налажен приликом ископавања. Када је шездесетих година 15. века основан Нови Пазар Трговиште није опустело.Дубровчани су и даље имали своју колонију на чијем челу је 1461. године био Француз де Гор. Важност положаја на раскршћу путева, босанског и дубровачког, а и оближњи рудник гвожђа у Глухавици, кога су Турци заузели још 1396. године, омогућили су просперитет и старог и новог насеља. Трговиште током 16. века слаби материјално, а и културно. Једна књига писана у другој половини 15. века има додатни запис из 1595. године у ком се помиње Матеја Прибисалић. У књизи се поред апокрифних текстова, популарно препричаних из Старог Завета, налазе и мудре изреке старозаветних пророка али и „мудрих Јелина“ – Аристотела, Сократа, Платона. То значи да су се у Трговишту крајем 16. века читале изреке грчких филозофа у хришћанско-православној транспозицији. Да је ова књига била много читана сведочи и запис на њој из 1682. године у ком се каже да је књигу повезао ђак Веселин из суседног села Себечева.

Поменути запис из 1595. године један је од ретких помена Трговишта у српским изворима. У дубровачком архиву постоји читав низ докумената где се помиње топоним Трговиште. Како је постојало више насеобина са овим именом сигурно је да се сви не односе на исти локалитет. Међутим, археолошка истраживања су показала да би у већини докумената да се препозна Трговиште на месту данашњег Пазаришта 9 км западно од Новог Пазара. Како је ово насеље било једано од важних трговачких центара на путу од Приморја према унутрашњости Балкана, ту се већ од друге половине 14. века налазе стални или привремено насељени дубровачки грађани. Нека сведочанства о њиховим везама са домаћим пословним светом сачувана су у документима о новчаним трансакцијама или судским споровима. Тако се већ 1382. године помиње Андруша Сладојевић из Трговишта, а годину дана касније и Радич Марковић. Октобра 1388. године забележена је је једна исплата коју је у Дубровнику извршио Новак Поношевић. Из нешто позније раздобља, односно прве половине 15. века, вести о пословним везама житеља Трговишта знатно су бројније. Уз Дубровчане ту се често помињу и домаћи трговци – поданици српског владара. Тако је у једном од докумената забележено како је августа 1451. године, Радич Црнојевић домаћ човек (homo domini) из Трговишта, добио дозволу да из Дубровника извезе три товара чохе. Документа из друге половине 15. века сведоче да везе житеља Трговишта са Дубровником нису прекинуте ни после турског освајања 1455. године и оснивања Новог Пазара. Међутим, неки од Дубровчана брзо су прешли у нову насеобину, тако да су већ 1461. године одређени конзули посебно за Трговиште, а посебно за Нови Пазар, који се том приликом и први пут помиње у архивској грађи Дубровачке Републике. Већ тада су у Новом Пазару неки Дубровчани имали своје куће.

Домаћи трговци су посебно предузимљиви између четрдесетих и педесетих година 15. века. Они долезе у Дубровник по кредите, новац и робу, најчешће из места поред Дубровачког друма који је водио од Дубровника до Ниша, као и оних из копаоничког краја, нарочито из Прибепоља, Глухавице, Трговишта и Плане. Јављају се и појединци, међу којима и они из Трепче и Јелеча. Уживали су поверење код дубровачких трговаца, јер су добијали високе кредите без неких посебних услова. Своје дугове су подмиривали испорукама црвца, олова, кожа, воска и осталих.

Археолошка истраживања комплекса средњовековног Раса, а са

њим и Трговишта почела су 1971. године и са мањим прекидима трајала до 1990. године. Истражен је, мада не у целини, комплекс зграда који се простире на обронцима брда Градине и Оџева, око ушћа Себечевске реке у Рашку. Најстарији културни хоризонт овог локалитета представља касноантичка некропола која се налазила на левој обали реке Рашке, где се налазила и рановизантијска црква са гробницом. Гробница је раније отворена и опљачкана, а унутра су нађене само растурене кости четири до пет особа. Око цркве, опредељене у V-VI век откривен је и део касноантичке некрополе. Једини објекат који је истовремен са животом на Расу, је једнобродна црква која потиче из друге половине 12. века, а лоцирана је на левој обали реке Рашке.

Крајем друге половине 14. века у амфитеатралној удолини поред ушћа Себечевске реке у Рашку, испод рушевина града Раса почело је да се формира ново насеља, Трговиште. У Комплексу зграда, откривен током археолошких истраживања, издвајају два слоја изградње – старији са кућама брвнарама и млађи са добро очуваним каменим кућама са спратом. Најстарије брвнаре на Трговишту могу се везати време краља Душана (1331-1346), чији је новац нађен на локалитету.

Током прве половине 15. века насеље је економски ојачало и на месту брвнара почеле су да се зидају камене куће на спрат. Све камене зграде су истог типа, начина градње и приближно истих димензија. Оне су до детаља сличне и све су прислоњене уз падину Оџева, чинећи осмишљену урбанистичку целину. У приземним просторијама налазиле су се магазе са трговачком робом, а могуће и радионице. За становање су коришћене просторије на спрату.

У оквиру средњовековног насеља на Трговишту откривено је пет цркава које су имале и некрополе. Ако изузмемо већ помињану меморију са гробницом и цркву 12. века, главна црква насеља налазила се на доминантном положају изнад средњег дела насеља, изграђена у првој половини 15. века. Главне некрополе насеља налазиле су се на западном рубу насеља, уз цркву из 12. века и на источном делу на локалитету Табачина.

У 64 куће, колико их је откривено на средњовековном Трговишту, нађен је бројан археолошки материјал који сведочи о животу некада значајног трговачког насеља. Нађена је завидна количина кухињске и стоне керамике, металних предмета, остава сребрног накита, предмета од кости, архитектонске пластике итд. Захваљујући подацима из Дубровачког архива, позната су и имена неких трговаца који су овде имали своју колонију. Резултати истраживања нису објављени, а сав покретни археолошки материјал налази се у Музеју „Рас“.

Докле су куће на Трговишту биле у употреби може се одредити на основу налаза седам комада угарског (аустријског) новца од којих је најстарији из 1533, а најмлађи из 1591. године. Ако ове нумизматичке податке повежемо са историјом горе поменуте књиге, која је 1595. године била на Трговишту а 1682. године у селу Себечеву, вероватно је да је током прве половине 17. века дошло до економског опадања Трговишта, мада оно није потпуно замрло. Када је 1850. године руски путописац

Комплекс средњовековног Раса

Гиљфердинг посетио Сопоћане он је у Русију однео и Сопоћански поменик у ком један запис говори о пропасти Трговишта. Запис гласи:“ Знати се када би зулум од проклетије Турака. Изиде Тевтиш бег од Призрена и Мрла (?) бег на Рожае. Рожаици се недаше и бег паде у Трговиште с воиском. Воиска изеде жито и сир и масло и поклаше волове и краве и овце и овнове и христиански домови од зулума опустеше. Сиротиња биежаше по леду и снегу и плакаше љуто и горко зело. И тада Трговиште опусте од зулума. И тако људи говораху да е воиске 6 хиладе. И воиска леже 4 неделе 1770 летомесеца декемвриа 3 дни воиска дође а диже се месеца ануариа 2 дана“.

Значи да од 1770. па до 1850. године када је рушевине на Пазаришту, које ми сад откривамо, видео Гиљфердинг, протекло мање од једног века и за то време се једно насељено место претворило у пусти археолошки локалитет.

Гиљфердинг је забележио и легенду о уништењу средњовековног Трговишта: „Тај град народ назива Пазариштем или Старим Пазаром и прича како је он припадао Хрељи, и како је давно, још пре доласка Турака, разрушен на чудесан начин. Наиме, Рашка се изненада зауставила у клисури Сутјесци при улазу у котлину Пазаришта, стала попут зида који се све више подизао, а затим – нагло покуљавши напријед – однијела град са лица земље“. Он даље закључује да је Пазариште или Стари Пазар, каснији назив старог Раса,“о коме се много говори у древној српској историји“.

Средином 15. века, турски крајишник Иса-бег Исхаковић основао је Нови Пазар, а град се први пут помиње у једном дубровачком документу из 1461. године. Иса-бег је тада у Новопазарском пољу, на обали Рашке, затечену цркву претворио у џамију и подигао хамам и већи број дућана. Средњовековно Трговиште је постало Ески базар, а ново место за трговину названо је Јени базар, тј. Нови трг.

У једном од турских дефтера новооснивани Нови Пазар назван је именом Рас. У питању је фрагмент из још необјављеног Сумарног пописа Босанског санџака, који је настао у раздобљу од 26. јануара 1468. – 12. маја 1469. године и где се наводи следеће: „Зеамет Рас у рукама Махмуд бега/ Од дела нахије Рас/ Шехер Нови Пазар, друго име шехер Рас.

Куће: муслимани 175; хришћани 194; самци 28; удовице 7;

Приход од шехера са испенџом: 11.784 акче; закуп пазарске баждарине, нијабет и панађур, годишње 33.333 акче;

Укупно 45.117 акчи“

Хазим Шабановић је први указао на овај податак али га није посебно коментарисао, а касније, уз податак да је један тимар додељен 11. јула 1463. године „у логору у подручју Раса“ даје објашњење да је то „подручје старог града Раса на чијим је рушевинама подигнут Нови Пазар“. И Хатиџа Чар-Дрнда, у свом раду о развоју Новог Пазара до краја 16. века, закључује: „насеље које је основано у време османске власти на простору средњовековног насеља Рас, тако да је у османским изворима све до 1468/9. године Нови Пазар носио и име Рас“.

Драгица Премовић-Алексић

ХУМКЕ И ГРОМИЛЕ НА ГОЛЕШКОМ БРДУ

Голешко брдо је издужен превој који се пружа приближно по правцу запад-исток на око 1200 м. надморске висине. На западу се превој завршава узвишењем Вис, чији се обронци стрмо спуштају према реци Баботини. На истоку Голешког брда налази се висока окомита литица Лисје стене и брдо Препран, на путу за Мажиће. На јужној, стрмијој, падини разасути су засеоци села Прибојских Голеша, а на северној засеоци Добриловића и Милијеши. На самом превоју, и по његовом ободу, налази се више извора питке воде међу којима се, по количини, издвајају Бела и Соколова вода. Овај предео је одувек био погодан за бављење сточарством, што је и данас основно занимање тамошњег становништва.

Вукоман Шалипуровић, на основу до данас сачуваних назива места, закључује да је током средњег века Голешким брдом пролазио пут уз који је формиран трг манастира Св. Ђорђа у Мажићима. Пут пролази лако проходним висовима повезујући утврђене градове Јагат (на Малом Бићу) и Ковин (у Џурову). Због лаке проходности овај пут је вероватно функционисао и у ранијим периодима. У подножју падине, на размеђу Голеша и Забрњих Толаца, налазе се остатци рудника Рештево, који може бити још један од разлога раног насељавања људи на овим просторима.

Сведочанства боравка људи на овим просторима у прошлим временима су бројна. Нашу пажњу, у овом раду, усмерићемо на хумке и громиле. Најчешће се у археолошкој литератури ова два назива односе на исту врсту археолошких налазишта. У народу се, зависно од краја, срећу још бројни називи, као: могиле, бобије, кавале, гомиле и др.Увек су у питању приближно кружна, нижа или виша, калотаста узвишења насута од земље, камена или њиховом мешавином. У овим узвишењима је вршено сахрањивање покојника у различитим периодима у прошлости. Овде нам није циљ дужа, општа расправа о њима, већ прича о узвишењима откривеним на Голешком брду.

Још су Михаило Зотовић и Јаворка Буњић 1970. године, приликом археолошких рекогносцирања прибојског краја, забележили постојање двадесет четири хумке на Голешком брду, на локалитетима: Караула, Препран и Гумна. Екипа Завичајног музеја из Прибоја је у више наврата обилазила овај крај, у време систематских ископавања манастира у Мажићима 2001. године, а потом 2007. и 2008. године. Након систематских археолошких рекогносцирања забележено је постојање четрдесетак хумки и громила на локалитетима: Локве, Шћепанац, Мраморак, Оглавак и Препран. Све хумке и громиле распоређене су у скупинама од 2 до 13, са северне и јужне стране уз постојећи пут дуж голешког превоја.

На основу пречника, висине и начина градње, и без археолошких ископавања, јасно се издвајају два типа калотастих узвишења. Она већих пречника (преко десет метара), рађена од камена и земље са калотом високом и преко једног метра, дефинисали смо као ,,хумке" а она мања и ниска, на површини земље

Громила на локалитету Шћепанац

једва препознатљива по једном слоју камена, најчешће са празним и улегнутим простором у средини, дефинисали смо као ,,громиле". Предузета систематска археолошка ископавања пружила су оправдање за изнету поделу.

У 2009. години Завичајни музеј из Прибоја вршио је археолошка ископавања хумки и громила на Голешком брду у трајању од два и по месеца. Радове је омогућило Министарство економије и регионалног развоја, кроз пројект Јавних радова, уз ангажман радника посредством Националне службе за запошљавање Филијала Пријепоље, Оделење Прибој. Ископавања су реализована на локалитету Мраморак, где су од четири, систематски истражене две хумке и локалитету Шћепанац, где су систематски истражене две постојеће громиле.

Мраморак на Голешком брду

Мраморак је добио назив по ,,мрамору" једном мањем пирамидалном надгробном споменику рађеном од кречњака на коме се, поред крстова урезаних у кружне сегменте, налази рељефни украс у облику издуженог обрнутог слова омега. Предање каже да је споменик подигнут над гробом девојке која је за празник шишала овце, убола се на маказе и од тога преминула, а да је онај украс на камену управо приказ маказа. Приликом изградње пута камен је одбачен низ брдо и поново враћен уз пут. Јужно од њега налазе се четири хумке које нису оштећене градњом пута.

За истраживања су одабране две хумке ближе путу, од којих је једна имала добро очувану калоту, без оштећења (хумка 15), а другој је калота била делом заравњана (хумка 16). Истраживања су показала да су обе хумке настале током раног бронзаног доба, у периоду око 1800-те године п.н.е.

Хумка 16 је на средишњем делу поравњана, а тиме и знатно оштећена, током раног средњег века. По свој прилици на њој је, у то доба, био подигнут мањи четвороугаони објекат коришћен у ритуалне сврхе. Остатке ритуала чине остатци разбијених керамичких посуда, гар, грумење горелог дрвета и уситњене гореле кости. У хумци 15 откривени су остатци покојника, детета, сахрањеног у каменом сандуку рађеном од шкриљастих плоча. Сахрана је извршена уз сложен ритуал чији су остатци очувани у центру хумке, испод кружне камене конструкције, а манифестује се по остатцима гари, угљена и црвено печене земље. Гробни прилог, керамички пехар, типичан је за тзв. бронзанодопску културу Белотић-Бела Црква. На основу ових налаза знамо да су овде сахрањени први прерађивачи бронзе прибојског краја.

Шћепанац на Голешком брду

Шћепанац се налази између Локви и Мраморка и на њему се налазе две скупине громила, две са јужне и пет са северне стране пута. За истраживање су одабране громиле издвојене са јужне стране пута на врху једног мањег узвишења. Громиле су на површини једва препознатљиве по кружно поређаном ка-

мену који делимично извирује из хумусног слоја. Рађене су тик једна уз другу тако да се својим периферним деловима додирују. Обе громиле у средини имају мања, приближно четвороугаона удубљења, без камена на површини. У овим просторима, испод хумусног слоја, откривени су уломци разбијених керамичких посуда, мања количина ситнијих нагорелих костију и гар у траговима. Налази указују да су ови простори били у функцији спалишта. Судећи по налазима перли од стаклене пасте и бисера, на западној громили је кремирана женска индивидуа, а недостатак накита у источној громили упућује на мушког покојника. Керамички уломци датују ове громиле у рани средњи век , VII век нове ере.

О истраживањима раносредњевековних гробова

Истраживањима раносредњевековних громила на нашим просторима до скора није придаван посебан значај. Вејсил Ћурчић је громиле истраживане још 1896. године третирао као налазишта праисторијског доба. Прву громилу опредељену у рани средњи век истраживао је Павао Анђелић. код Коњица. Даница Вучковић, Јован Тодоровић и Александрина Јуришић су неке хумке и гробове у Србији датовали у рани средњи век. Истраживањима раносредњевековних громила на нашим просторима се тек у последње две деценије придаје нешто већа пажња. Позорност на њихов значај скренуо је Др Ђорђе Јанковић који је у каталошком делу студије „Српске громиле" обрадио педесет две са простора Балканског полуострва. У истој студији детаљно се бави погребом код Словена и посебно Срба, писаним изворима о погребу, истраживањима словенских гробова у раном средњем веку и многом другим проблемима везаним за громиле.

Голешком брду најближе истражене громиле налазе се у Љутићима код Пљеваља, на локалитетима Кавала и Паљевина. Просечна надморска висина на којој се налазе ове громиле је око 1000м., а већина их је датована у VII-VIII век. У нешто млађи период, IX-XI век, датују се истражене хумке са локалитета Кобиљка, 15 км јужно од Сјенице. Хумке се налазе на падини чија је надморска висина 1432 м. Њих и оне на локалитетима Мравин поље и Крајиште, током последње деценије, истражује Драгица Премовић-Алексић. Овим се попис истраживача раносредњевековних громила код нас завршава. Знатно већа пажња истраживањима словенских гробова раног средњег века посвећивана је у Русији, Пољској, Немачкој и Румунији.

Локалитет Мраморак, хумка 16.

О погребном ритуалу

С обзиром на укупан број регистрованих хумки и громила на Голешком брду овогодишња истраживања су поставила основе за отварање низа питања: да ли су сва узвишења овде дефинисана као хумке праисторијске творевине и из којих периода; да ли су и у ком броју праисторијске хумке коришћене и током средњег века и у којој функцији; да ли су сва узвишења дефинисана као громиле настале у раном средњем веку и каква је њихова намена; да ли су громиле култна места, спалишта или места за погребавање покојника сахрањиваних ритуалом спаљивања; да ли се у громилама поред спаљених сахрањују и инхумирани покојници; на која се раносредњевековна божанства односе ритуали примењени у громилама...? Одговоре, бар на део питања везаних за громиле, па и оне са Голешког брда, делом треба тражити у словенској митологији и религији.

Прокопије за Анте и Словене каже да су: „веровали да је један од богова, творац муње, једини господар света, коме су жртвована говеда и остале животиње и да обожавају реке и друга нека нижа божанства, и свима њима приносе жртве и по њима врачају". Код Словена је био врло развијен култ ватре а у вези са њим је и спаљивање покојника. Историјски извори нам указују да су Словени пре доласка на Балкан и примања хришћанства своје покојнике спаљивали и сахрањивали уз одређене ритуале. Највише података о томе добијамо од арапских путописаца. Ибн Даста за Источне Словене каже: „Кад умре неко од њих, они спаљују његово тело... Следећег дана по спаљивању покојника , одлазе на место где је то обављено, сакупљају пепео и стављају га у урну, коју затим смештају на хумку. Годину дана по смрти покојника узимају двадесет крчага медовине, некад мало више а некад мало мање, и носе их на ону хумку, где се окупља породица покојног, једу, пију и затим се разилазе". Масуди о спаљивању Срба каже: „Племе које споменусмо под именом Сарбин, спаљује се на огњу, када им умре владар или старешина; они такође спаљују његовог јахаћег коња. Њихов поступак је сличан поступању Индуса…". Сличне податке срећемо код Ибн Фадлана, Псеудо-Маврикија, Лав Ђакона, у Несторовој хроници, код Нидерлеа. Из изнетих историјских података да се закључити да је огањ у основи погребног ритуала спаљивањем. Огањ као весник богова на земљи преноси жртве боговима, јер се она материјално не може пренети. Душа се стога само спаљивањем може ослободити и придружити душама предака.

Но за потпуније одгонетање громила на Голешком брду било би нужно у будућности допунити започета истраживања.

Саво Дерикоњић, археолог

ЗАЧЕЦИ ПИСМЕНОСТИ И ПРОСВЕТИТЕЉСТВА У БУКОВИКУ И ОКОЛИНИ

Не чекајући помоћ Србије и коначно ослобођење од турске окупације житељи нововарошких „горњих села“, Буковика, Љепојевића, Тисовице, Штитикова, Божетића, Дебеље и Трудова, напрегнуше ратовима и зулумима исцрпљене снаге, да отварањем првих основних школа, у Штиткову 1887, а у Буковику 1905. године, сами омогуће потомству стицање писмености и знања неопходних у борби за ослобођење и укључење у савремене друштвене токове којима се увелико кретала матична краљевина Србија. Био је то нови, уређени просветарски рад који је, обзиром на услове у којима се одвијао, подразумевао, пре свега описмењавање. До тада је ова старовлашка забит била „тамни вилајет“ непросвећености, због чега су у њему од старина цењени људи „вични књизи“ што је сматрано Божијим даром, привилегијом и разлогом поштовање и уважавања. Али, није тако одувек било. Отварање школа било је наставак културне, просветне и духовне делатности средњевековне српске државе, њених манастира и цркава, четири и по века насилно прекинуте османлијском окупацијом, као и разгоревање жара утрнулих али не угаслих просветитељских покушаја ретких писмених појединаца који су у овим селима обитавали или се краће задржавали током дуговековног робовања.

Доказа о било каквом уређеном просветитељском раду у овом делу Старог Влаха од најдаље прошлости па до под крај XIX века нема, али постојање писмених појединаца и материјални трагови, казују да је писменост у ове крајеве ипак дошла много раније него што се о томе обично зна.

На писменост у античко доба указује део римског споменика у црквини у буковичком гробљу Вршевина, на чијем је натписном пољу урезано неколико латиничних слова: D,T и O као делови текста који, нажалост, није сачуван јер друга половина споменика недостаје. Споменик је вероватно донет из непосредне близине, а можда је и на истом месту био јер је око црквине древна некропола, очигледно култно место, вероватно још из доба антике.

Будући у језгру прве српске државе Рашке, у овом крају је био развијен духовни и културни живот монашких заједница о којима сведоче црквине и цркве у Буковику и Штиткову и манастир Св.Тројице у Божетићима, грађени или обновљени на развалинама старих, које по процени стручњака датирају од XII до XVIII века. Недавно откривене пећине – монашке испоснице, у клисури реке Тисовице потврђују ово мишљење. У поменутим селима могу се видети, распознати али и чути легенде и предања за око тринаест црквишта и манастиришта за које се претпоставља да је бар у једној од тих светиња морало бити просветитељског рада. Остаци црквенословенских писмена и живописа на стенама испосница и на зидовима цркве у Штиткову и манастира Св.Тројице говоре да су их писали и читали монаси и свештеници, па би они били и први писмени људи у овоме крају који су се и просветарством могли бавити.

Стари буковички род Борисављевића, по предању, из приобаља Скадарског језера довео је 1459. године поп Јеврем, који је највероватније био „вичан књизи“. Тако би он био први, именом познати писмени буковичанин који је писменост могао пренети и на своје потомке. Јер, иза њега па све до првих деценија XIX века, следи осам свештеника из ове куће по којима се један огранак ове фамилије данас презива Поповић. Нису сачувани рукописи ових свештеника па се не може тврдити да су сви били писмени. Вероватније је да су неки од њих били „више усмени него писмени“ а њихово усмено богословље било подржано личним угледом и богатством те им више није ни требало знања до наизуст неколико обреда које су обављали као онај поп из народне приче који за себе рече: “Кога сам крстио није се потурчио, кога сам вјенчао није се раставио, а кога сам опојао није се повампирио, друге ми науке не требује а од мене и толико доста“. По „казивањима Борисављевића“ данашњој цркви у Буковику претходила је црква брвнара која је 300 година постојала на истом месту скривена у густој буковој шуми, коју је „дао начинити некакав слепац“, очигледно монах, и која је постојала све до 1770. године када Борисављевићи са мештанима сагради ше нову. Градња цркве брвнаре била би 1470. године кад у тадашњем „Буковику“ живи поп Арсеније Борисављевић.Слепи монах је вероватно био писмен, но његова писменост није била од користи јер је није могао на другога пренети нити се сам њоме користити. У лето 1924. године Љубомир Павловић је забележио нешто другачије предање које каже: „Црква у Буковику подигнута је иза сеобе под Арсенијем III Чарнојевићем (1690 год.) Са исељеницима је требао да крене даље Јеремија, испосник манастира Девича, али он остаде у буковој шумици, начини од дасака црквицу....итд.“ Иако је по овој верзији градња буковичке прве цркве била читавих 200 година доцније, познато нам је име тог монаха који је можда био онај „слепац“. Поред монаха Јеремије у то време је живео и поп Јевђен Борисављевић па је бар један од њих могао бити писмен и писмености учити још некога.

По Турском катастарском попису нахије Барче крајем XVI века (1560 год.) на овом подручју су постојала села - џемати влаха под именима: Љесковик, Доње, Средње и Горње Вршевине, највероватније настала низ ток речице Вршевине, десне притоке Увца. Од Љесковика и Горњих и Средњих Вршевина формирано је село Буковик из кога се доцније издвојило село Љепојевићи у горњем току Вршевине, док је село Доње Вршевине касније прозвано Божетићи. По том попису, ова села припадају поседу кнеза Матијаша Јанкова а у њима живе три попа-баштиника: у Љесковику поп Степан, а у Горњим Вршевинама попови Радак и Томаш. Нови попис 1604. године, из непознатих разлога изоставља село Љесковик и његовог попа, али и даље бележи у Горњим Вршевинама попове Радака и Томаша. Према родослову Борисављевића, између ова два пописа, из њихове куће су потекла четири свештеника: Гаврило, Антоније, Мојсило и Јосиф. Попис их не помиње па је могуће да су живели и ван Буковика, јер је то било време духовног узлета и обнове српских светиња по обнављању Пећке патријаршије. И сами Борисављевићи су нешто раније, склањајући се од обести Турака који су пролазили „босанском“ или „будимском џадом“, прешли из засеока Боројевићи у засеок Раукићи изградивши конаке и породичну црквицу - „капелу“, у којој су јереји из њихове куће обављали обреде. За поменутог кнеза Матијаша Јанкова не можемо рећи да је био писмен, али је основано веровати да је од толиких свештеника бар неко био пис-

мен те да је писменост пренео и на нека световна лица из околине.

Међу првим писменим световним лицима била су браћа, кнежеви Раја и Теофил, о чему сведочи до данас сачуван споменик из 1614. године. У поду буковичке цркве, испред царских двери, на једној надгробној плочи је урезан текст који гласи: "В љето 1592 престави се раба Божија... Вјеча јој памјат. Мјесеца априла 1614 си белег подиже син књаз Раја и Теофил, за љубов матере свое." Очигледно је да су поменути кнежеви знали да читају текст који су наручили. У турском попису из 1604. године, помиње се кнез Раја, као поседник два, данас неутврђена, села: Брадинова и Кошевице у нахији Барче којој су припадала и села Љесковик и све три Вршевине, али ко су и одакле су били кнез Раја и брат му Теофил остала је тајна, јер каменорезац не уписа њихово презиме. Неки истраживачи их, неубедљиво, убрајају у фамилију старовлашких кнезова Рашковића, са матицом у селу Штиткову од краја XVI века, налазећи сличност имена Раја са другим презименом патријарха српског Гаврила Рашковића - Рајића који је доиста живео у време кнеза Раје али коме су тек српски историчари из XVIII века додали презиме Рајић из непознатих разлога. Други претпостављају да су Раја и Теофил били из старе породице Перошевића из Буковика, која је такође била кнежевска и бератлијска и чији је један ферман постојао 1925. године. Ова претпоставка се с разлогом чини реалнијом. По предању, аутономију Старога Влаха као „заветне земље" и посед султаније, издејствовала су код султана четири кнеза: два Рашковића, један Селаковић и један Перошевић којима је султан дао берате да управљају Старим Влахом. Говорећи о стариначким фамилијама у Старом Влаху прота Јевстатије Караматијевић каже „Пероши - Костићи у Буковику. Били су „бератлије". Помињу се кнезови Мојсил, Теофило и Симо Перош, 1753.године". Имајући у виду да се надгробни споменик мајке кнеза Раје и Теофила „нашао донет" у буковичкој цркви, основано је претпоставити да је она као одива доведена у Буковик, ту живела, умрла и сахрањена у неком од буковичких гробаља најближих цркви. Ако је у Буковику живела и умрла логично је да су и њени синови рођени у Буковику. У даљој прошлости ова фамилија се презивала Костићи и данас је веома поштована и позната по разгранатим кумствима широм Старога Влаха што датира још из њиховог „кнежевског" доба

Ктиторски запис на иконостасу цркве СВ. Арханђела у Буковику

кад су многи желели да се са њима ороде ако не крвно оно бар духовно. О Костићима као „бератлијама" сведочи и „Житије Борисављевића" где стоји: "Фермани: Кнез Теофил Костић имао је пет синова: најстарији син је био Перош и по њему се сада зову Перошевићи....Кнез Теофила потомак, кнез Симо, бијо је тутор малољетног Ђорђија Борисављевића и браће његове", у спору око земље у Калипољу са Николом Крстиним Рашковићем - Калаитовићем пред турским судом око 1753/55. године. Писац „Житија" свакако мисли на Теофила са спомен плоче из буковичке цркве из 1614. године, јер је тек његов „потомак", унук или праунук, кнез Симо Перош, био тутор Ђорђију и Марку, потоњем попу и „великом господару и кнезу", обновитељу цркве буковичке 1770. године. Међу писменим Костићима - Перошевићима помиње се и кнез Теофило из 1784. године, као потписник писама која су старовлашки кнезови упутили из Нове Вароши руској царици Катарини II и великом кнезу Потемкину са молбом за заштиту Срба од турског угњетавања.

Од краја XVI па до почетка XIX века, на истом подручју живе и делају кнезови Рашковићи са седиштем у Штиткову. Као потомци старе властеле уточиште су нашли у скровитом сеоцету у долини реке Тисовице, испод планине Јавора, стављајући се на чело народних устанака и одржавајући дух слободе и старе српске државне славе. Турци су их по томе знали па ипак им поверавали управу над овим крајем, уважавајући њихово господство, углед, богатство и ученост. Јер, осим што беху кнезови и војводе у устанцима, Рашковићи беху и поклоници просветитељства, православне духовности, градитељи и обновитељи цркава и манастира, у којима се неговала преписивачка, просветитељска и сликарска делатност. Одликовала их је не само пука писменост већ и свестрана образованост. Како иначе објаснити њихово зналачко опредељење за градњу или обнављање архитектонски лепих и складних грађевина као што је манастир а потом црква Св. Благовештења у Штиткову, црква манастира Св. Арханђела у Ковиљу, црква манастира Св. Арханђела у Клисури код Ариља, црквица Св. пророка Илије на брду Градина изнад Моравице или црква манастира Св. Тројице у селу Божетићи. Из породице Рашковића било је више свештеника и монаха, неколико владика и један српски патријарх, па се из свега наведеног може закључити да овим племенитим људима није била страна писменост. Међу писменим људима из ове породице чији су рукописи сачувани до данас истиче се Гаврило Рајић - Рашковић (1595.-1659.) пећки патријарх, за кога се везује обнављање манастира Ковиља под Јавором 1644. године, цркве Св. Благовештења - прође манастира у Штиткову 1653. године као и подизање манастира Св. Тројице у селу Божетићима између 1644. и 1655. год. Обновљеним манастирима и црквама поклонио је по јеванђеље у којима је оставио и своју посвету. Други познати писмени Рашковић био је кнез Атанасије рођен у Штиткову 1697. године који је са патријархом Арсе-

нијем IV Јовановићем Шакабентом прешао у Аустрију и узео учешће у аустријско турском рату 1739-1753 год. као пуковник „српске милиције“. Показао се као способан официр и омиљен код цара Карла VI и избеглог српског народа због чега су га завидници из реда аустријских официра отровали у Купинову 1753. године. Сахрањен је у манастиру Крушедолу. Трећи писмени Рашковић био је кнез Аврам, унук или братучед патријарха Гаврила. Он је 1767. године са групом кнезова у Новој Вароши оставио потпис на писму упућеном руској царици Катарини II којим се изражава спремност на дизање устанка у Староме Влаху као помоћ Русији у рату са Турцима, а 1770. године Аврам је потписник писма којим се од руске царице тражи војна помоћ и избављење од турске тираније. Као привржeник цркве и вере кнез Аврам је чинио поклоне црквама. Познат је његов прилог једног јеванђеља цркви у родном селу Штиткову на коме је оставио запис: „Ову књигу свето јевнђеље купих ја кнез Аврам, од племена Рајића, светопочившег патријарха Гаврила унук и приложих је цркви Благовештеније на реци Тисовици, да служи цркви, нама за здравље, покојним за душу, Бог да их прости, године 1719“.

Као писмени људи из ове фамилије јављају се обор кнезови Константин и Симеон Рашковићи који су крајем XVIII века (1784/85 године) водили преписку са руском царицом Катарином II и кнезом Потемкином, а кнез Симеон боравио у Москви ради аудијенције код царице носећи писмо кнезова и народних главара у коме се тражила помоћ за ослобођење Старе Србије од турске окупације.

Стални устанци, разуре и сеобе истањиле су снагу и бројност образованих и витешких Рашковића. Од половине XVIII века полако нестају са јавне сцене Старога Влаха губећи трку са новим временом, неспособни да се носе са налетом скоројевићког и трговачко - ћифтинског менталитета који је променио мерила вредности а подмићивање, дослух, подметања, интриге и „усулу“, како то кажу Борисављевићи, наметнуо као нова правила борбе, и за своје материјално богаћење и за слободу. После губитка парнице са Борисављевићима око земље у Калипољу, из Љепојевића се губи траг Николи Рашковићу-Калајиту, од победника у парници са потцењивањем названим „кнешчић“, а у Штиткову као последњи изданци ове куће јављају се кнез Максим, старовлашки војвода у Првом српском устанку и кнезТимотије. Обојици се траг губи трагично, Максиму негде у Србији где га ја Карађорђе по казни повукао из Старог Влаха а Тимотију на Мрави пољу код Сјенице где је погубљен од руке Ејуп паше Фератагића 1837. године. Имајући у виду њихово племенито порекло може се претпоставити да су били писмени иако су у то време имали своје писаре.

У предвечерје XIX века у нашим селима на сцену ступају писмени појединци из мање познатих трговачко-свештеничких породица који ће обележити период до отварања првих школа. Тако прота Јевстатије Караматијевић бележи да се у Старом Влаху после сеоба јављају нови кнезови бератлије из реда староседелачких фамилија као што су Каплановићи из Божетића за које традиција везује градњу спољне припрате манстира Св. Тројице у божетићкој Дубници. У „Катастигу“ манастира Добриловине 1833. године помиње се кућа Мојсила Каплановића из Старог Влаха као ктитора. Врло је вероватно да је овај угледан човек, бератлија и дародавац манастира Добриловине био писмен. Прота Јевстатије налази још од краја XVII века у Божетићима и фамилију Даскаловића која је доцније прешла у село Негбину и Кућане на Златибору и прозвала се Поповићи по бројним свештеницима из те куће. Ово необично презиме потиче од грчке речи даскал што значи учитељ, па се може претпоставити да је потекло по занимању неких чланова фамилије. То би, уједно, био први помен постојања учитеља у нашим селима. Шта је било са делом ове фамилије који је остао у Божетићима непознато је јер их овде одавно нема. Можда би се нека веза са њима могла тражити у божетићкој фамилији Јелића код које је пронађена једна амајлија с краја XVII века посвећена Даскаловићима.

Под крај XVIII века у селу Трудову је писмени поп Илија Поповић родом из свештеничке породице из Негбине и Кућана, а старином од божетићких Даскаловића, коме Митрополит Рашки Никодим синђелијом од 1782. године даје парохију ојковичку, трудовачку и кућанску. Поп Илија је родоначелник данашње божетићке фамилије Поповића.

У Штиткову првачи кућа Чакаревића из које је током XIX века потекло неколико писмених и добро образованих свештеника и учитеља васпитаних на традицији Рашковића међу којима се истичу поп Симо, обновитељ цркве у Штиткову 1873. године, поп Алекса и поп Чедомир, први штитковачки учитељ. Писменост и богословско-учитељске науке стекли су на разним странама почев од села Беле Реке на Златибору а тада већ у Србији па преко Нове Вароши и Ужица до Призрена а својим именима и националним радом дали су печат историји Старога Влаха и допринели знаменитости Штиткова у другој половини XIX века. Њиховом примеру следују и трговци Чкоњевићи, фамилија која је дала више писмених и образованих појединаца и националних радника међу којима се својом трагичном смрћу посебно истиче трговац и народни првак Василије Чкоњевић, убијен и измасакриран од стране „домаћих турака“ у селу Чедову на домак Сјенице 1899. године.

Као први писмени човек из села Тисовице јавља се Симеон Татовић који је цркви Св. Тројице у Бистрици поклонио 1849. године један стари рукописни минеј за месец јули и на њему оставио запис о поклону.

Под крај 18. века у Буковику су поново на сцени богати Борисављевићи настојећи да се представе у светлу најбољих Рашковића традиција. Најпознатија личност тог времена је „велики господар и кнез“, поп Марко чијом заслугом је из темеља обновљена буковичка црква Св. Ђорђа, доцније преименована у Св.Архангела Михаила и Гаврила у част крсне славе Борисављевића. За попа Марка, се сигурно зна да је био писмен јер је по завршетку обнове цркве, у Буковик довео зографа Симеона Лазовића из Бијелог Поља да ослика иконостас и царске двери, и о Марковом ктиторству остави запис: „Во славу свјатија тројице Отца и сина и свјатаго духа сија црков храм свјатаго Георгија ... селу Буковику обнови сја и украсисја сти... Ми....(лостју), трудом и иждивјенијем господара јереја попа Марка Боси(ћа)....17... (Симе)он Лазаревич.“ Сигурно је да поп Марко не би дозволио зографу да напише нешто што не би знао прочитати. А зограф Симеон Лазовић би био још један писмен и за своје доба боље од других образован човек, који је крајем XVIII века боравио у Буковику и о својој писмености оставио траг. На левом крилу царских двери исписан је текст посвете Иконије Борисављевић из Нове Вароши, своме мужу Ђорђију, брату попа Марка, који је умро 1783. године и сахрањен у цркви буковичкој: „Сија двери приложи раба божија госпоја Иконија

со своим синовом Михаилом и Тимотејем за спомен своему гос... усапшему кир Георгију Борисављевичу...“ Тешко је поверовати да је крајем XVIII века нека жена била писмена, али имајући у виду да се ради о кући Борисављевића, то се може претпоставити да је и Иконија умела да прочита оно што је наручила. Писменим и ученим Борисављевићима из реда свештеника следи низ потомака из реда трговаца и народних главара као што је „обор кнез“ Мијајло, синовац попа Марка, који се писмености учио у манастиру Високи Дечани, а кога Турци отроваше у „уђумату“ у Новој Вароши, брат му Тимотије који је писменост стекао у манастирима Св. Тројице у Пљевљима и Студеници, а живот скончао мученичком смрћу у тамници травничког везира 1837. године; Нико, син Тимотијев који је „књигу учио“ у Заблаћу код Чачка 1813. године и брат му Мићо, који је школу учио у Новој Вароши 1827. године код учитеља Михајла Вараклије, а кога Турци убише на Петровдан 1871. године у својој кући у Буковику. Мићо Борисављевић и даскал Михајло Вараклија би били први јасно утврђени ученик и учитељ из нашега краја.

Појединци житељи Буковика и околине могли су се писмености научити и од писара који су код помињаних кнезова службовали. То је посебно изражено крајем XVIII и у првој половини XIX века кад на чело народа стају угледни домаћини и трговци али готово сви неписмени. За извештавање Карађорђа а посебно књаза Милоша о догађањима у Старом Влаху била је потребна вичност „дивиту и артији“. Зато су добављали писмене људе који су о своме деловању оставили траг у преписци својих „господара“ и у описмењавању понеког младића из „господарских“ кућа.

Међу првим познатим писарима помиње се Нешко син Недов, по оцу Недовић, родом из села Миланце, са друге стане Јавора. По пореклу је од братства Војводића из племена Никшића које је, при себи из никшићке жупе, једно време живело у Буковику где су оставили сродниче те тако успоставили трајну везу са Буковиком. Сродничка веза је била и са буковичким Обућинама јер је Нешкова мајка била њихова одива. Нешко је три године учио „књигу“ у манастиру Студеници, а потом 19 година био писар код старовлашког кнеза Косте Рашковића и нововарошког Шеаге Аџи Муратовића, све до 1804. године. Уз Први устанак, био је писар код Карађорђа, кнеза Максима Старовлаха-Рашковића, кнеза Аврама Лукића и Хаџи Продана Глигоријевића, а после 1813. године опет код аге Аџи Муратовића. Важио је за најобразованијег старовлашанина тога времена. Био је ожењен Анђелијом Боторијић из подјаворског села Опаљеника и са њом имао седам синова и три кћери, који су се по њему прозвали Нешковићи. По једној верзији, Нешко је био отац, а по другој деда ужичко-шабачког владике Јоаникија Нешковића, у народу познатијег као „владика Јања“, који је подигао цркву Св. Саве и прву школу у родној Миланци и обновио запустели и порушени манастир Жичу. Нешко Недовић је једно време био и учитељ у школи у селу Заблаћу код Чачка, коју је по заповести Карађорђевој отворио кнез Аврам Лукић. Имајући у виду да је 1813. године ову школу похађао и Нико син Тимотија Борисављевића из Буковика, може се рећи да су Нико и Нешко, други јасно утврђени ученик и учитељ из нашег краја.

Сачувана је успомена на још једног писара код нововарошких и буковичких народних старешина и „капетана“. Био је то учитељ Михаило Миодраговић-Вараклић, родом из пријепољског села Седобра, познатији као „даскал Михајло Вараклија“. Писмености се учио у манастиру. Са оскудним знањем стеченим од калуђера, дошао је 1827. године за првог српског учитеља у Новој Вароши кад су нововарошки трговци одлучили да за своју децу отворе школу. До 1830. године учитељевао је у Новој Вароши, и при том био и писар код кнеза Сима Јаковића кога је кнез Милош Обреновић поставио за представника код нововарошких Турака одн. „капетана“ старовлашке нахије, отргнуте од ослобођене Србије још 1815. године, а којој се очекивало решавање положаја и утврђивање граница. Замеривши се Турцима радом на прикључењу старовлашке нахије Милошевој Србији по основу слободе стечене још 1809. године Симо Јаковић је био принуђен да бежи из Нове Вароши у Буковик, а касније у Ивањицу под окриље књаза Милоша. Даскал Михајло, други човек по значају у националним пословима, остаје сам у „осињем гнезду“ а пошто је за свој учитељски позив био слабо плаћен прилозима грађана, такође је био приморан да напусти Нову Варош и да се и он склони у Буковик, ту необичну оазу слободе, и да нађе ухљебије као писар код неписменог старовлашког војводе и обер кнеза Аврама Обућине касније титулисаног као „обер капетана надјаворске капетаније“, иначе имућног сељака и сточног трговца. Пуних седам година даскал Михајло је провео у Буковику створивши обимну Аврамову преписку са књазом Милошем, и другим представницима власти у Србији. Иако непоуздано, даскала Михајла Вараклију, прота

Рукопис попа Милуна Дилпарића из Буковика

Караматијевић доводи у родбинску везу са старом божетићком фамилијом Даскаловића из XVII века. Ипак, личност Михајла Вараклије је значајна за историју просветитељства у прекоувачким селима, јер је то био први познати човек са звањем учитеља који је боравио на овом подручју и о своме раду оставио траг. Знајући да Турци не заборављају његов национално ослободилачки рад те да вребају прилику за освету, Вараклија је покушао да пређе у слободну Србију па пише молбена писма свом дојучерашњем пријатељу Симу Јаковићу у Ивањицу, молећи га да му омогући учитељску службу у ивањичком крају. Из непознатих разлога, Јаковић остаје нем и без одговора на његова „прошенија“. Године 1837. у Новој Вароши се поново отвара српска школа и учитељ Вараклић опет одлази за учитеља у истој. Међутим његова судбина је трагично запечаћена. Са Аврамом Обућином из Буковика, Тимотијем Борисављевићем из Нове Вароши, попом Илијом Церовићем из Лопижа, Хамзом Лакотом из Сугубина, Тимотијем Рашковићем из Штиткова, Луком Борисављевићем из Н. Вароши, Николом Матијевићем из Вилова и др. организује велики народни бунт против зулума Ејуп паше Ферагагића. Године 1837. око 6000 наоружаних сељака, Срба и муслимана, предвођених поменутим главарима, искупљених на Мрави пољу код Сјенице, изаберу депутате који су требали да однесу султану у Цариград „давију“ - жалбу на Ејуп пашу. Међу депутирцима је био и Михајло Вараклија, али их све ухапси „монастерли“ (битољски) паша и спроведе у Сјеницу где Турци одмах погубе четворицу, четворица успеју да побегну а даскала Михајла Вараклију, Тимотија Борисављевића и Османа Крџа из Нове Вароши а по некима и Аврама Обућину из Буковика спроведу окована у Травник везиру. Одатле се кући вратио само Осман Крџо, док су остала тројица умрли, отровани или задављени у травничкој тврђави. На тај начин окончали су живот први нововарошки учитељ и његов мецена из Буковика.

И појединци из буковичке фамилије Дилпарића, која је у последњих 160 година дала два свештеника, и више високо образованих људи, такође је средином XIX века спознала предност писмености и просвећености. Најстарији познати члан ове фамилије за кога се претпоставља да је био писмен био је Мојсило Дилпара, сеоски терзија, угледан човек и народни првак у Старом Влаху четрдесетих година XIX века. Сачувано је писмо народних првака сачињено 1842. године у селу Голеша код Прибоја и упућено књазу Александру Карађорђевићу у Београд, којим се моли да обрати пажњу на народ Старога Влаха који стење под турском тиранијом. Међу потписницима је и Мојсило Дилпара са својеручним, невештим рукописом, овереним отиском прстена „печатњака“. Како се потписао штампаним словима и оверио га печатњаком очигледно је да се радило о његовом основном познавање писмена. Мојсилов унук, поп Милун Дилпарић био је поуздано први писмени човек из ове фамилије.

Пошто Турци на народном сабору код цркве буковичке, о Ускрсу 1830. године, убију попа Јоксима (негде се говори о 1836 год. и попу Јосифу) последњег свештеника из куће Борисављевића, Буковичка парохија остане без Србина свештеника те на његово место дође Грк, монах из манастира Дечана. Како су грчки свештеници спроводили фанариотску антисрпску политику, између осталог и покушајем укидања крсне славе као обележја српског православља, то буковички домаћини у договору са Борисављевићима одлуче да у богословску школу пошаљу свог човека, већ ожењеног Милуна Дилпарића. За време док се Милун писмености и богословљу учио у манастиру Високи Дечани и Пећкој патријаршији, буковичку упражњену парохију је опслуживао чувени, а посебно писмени, поп Нешко Поповић из Кућана одн. Нове Вароши, потоњи монах Неофит, игуман манастира Бање код Прибоја, који је организовао и купљење прилога за обнову буковичке цркве. Кад се Милун као поп вратио на буковичку парохију опслуживао ју је до смрти 14. септембра 1909. године. Иза себе није оставио никакве записе, а архива црквено-школске општине буковичке коју је стварао, уништена је пред долазак аустроугарских окупатора 1915. године. Једини траг писмености оставио је у кратком запису на старом јеванђељу из буковичке цркве који гласи: “Прилог Руског правителства“. Поп Милун је био дугогодишњи заговорник и борац за отварање основне школе у Буковику што је најзад, 1905. године, и дочекао.

Бошко Б. Кошуновић

Свирка, игра и песма су неодвојиви од српског народа. Српска кола и песме су познате широм свих меридијана, и звуци Србије дочарани кроз фрулу, гајде, или епско певање уз струне гусала, освајају многа културна окружења. Музика је својеврсно средство које окупља људе, повезује их и разликује али никако не смемо дозволити да нас и раздваја.

Поједини инструменти настали су на нашем поднебљу па се њима можемо похвалити, а такође за хвалу су и многи примерци гусала или двојница, који уметнички израђени често представљају праве мале историјске музеје.

Историјски подаци указују како су највише свиране гајде и двојнице које су заједно са гуслама карактеристичне за ово поднебље. Сваки крај је имао специфичан начин музичког народног изражавања па тако и своје карактеристичне свирале. Понегде су свиране тамбуре, негде гајде, фруле, па су у складу са природним и друштвеним околностима настајали и разноврсни типови једног истог инструмента. Обзиром да су на музичку културу народа са нашег простора знатно утицали политички и уопште друштвени процеси развијала се и разнолика музичка култура. Тамбуре су биле ређе свиране од гусала или дувачких инструмената. Обично су свиране на југу Србије одакле су са миграцијом становништва одомаћене у разним крајевима, а нарочито у Војводини. Такође, у музичкој пракси били су заступљени ударачки инструменти међу којима се могу наћи гоч, тарабуке, дулбаси и сл.

Међу Србима нарочито су биле омиљене гусле уз које се певало али и учило о историји. Гуслари су били нарочито цењени у друштву па ћемо им посветити посебну пажњу у једном од наредних текстова. Овај инструмент који је дошао код нас из источне традиције доста говори о српском народу, јер како каже Б.Конатар, “Срби су само три нераздвојне ствари носили са својом главом, а то су кандило, гусле и икона”.

Ова прича је посвећена дувачким народним инструментима, тј. свиралама, али пре свега требамо поменути народну песму. Заправо, од народне песме све је и потекло јер засигурно се може рећи да је људско тело тј. глас био први инструмент а често и једини. Добро су познате српске традиционалне песме, а нарочито карактеристични напеви по којима

НАРОДНЕ СВИРАЛЕ

се наше певање препознаје међу светским музичким традицијама.

Народна песма потекла је пре много векова и пева се у свим приликама. Пева се Богу и анђелима, девојкама и момцима, биљкама и животињама, деци и јунацима. Песма се ори док се ради, ратује, љуби, путује. Она настаје како од туге тако и од радости. *Народна песма* јавља се у свим деловима света. Тако сваки народ има своју песму и свој глас! Једну песму би неко отпевао и она би отпутовала од грла до грла, од села до села, од мора до планине и све даље и даље.

Као што рече светитељ Николај Велимировић: *анђели имају крила, а човек има песму да може летети*! Вредно је поменути овог мудраца, а нарочито због његовог поштовања српске песме и свирке. Историјски подаци говоре како је владика Николај са собом носио свиралу па би често засвирао. Један пример описује како је у Лондону у градском парку седео и свирао, како би на својеврсан и симболичан начин представио из које земље долази, па тиме и упознао друге народе са појединостима наше културе и традиције. Овај пример требало би да нам свима послужи да се, поучени њим, не стидимо своје традиције, своје песме и свирке, већ управо да се помоћу ње представљамо и препознајемо.

У прадавна времена човек је стварао разне покрете да би изразио своја осећања среће, бола, страха, наде, љубави и чежње. Човек је преображавао природу и све оно што га окружује. Своја разнолика осећања је изливао кроз стихове, мелодије, ритмове...једноставно кроз *музику*! Сама реч *музика* грчког је порекла. Том речју Стари Грци су означавали и поезију и плес. За њих је музика била веома важна, па су је деца учила још од малена јер би касније када порасту на њих позитивно деловала. У свом делу *Држава,* грчки филозоф Платон напомиње како је музика основа васпитања, јер *ритам и хармонија најдубље продиру у унутрашњост душе и највише је обузимају, уносећи у њу племенитост и отменост*!

Египћани су за музику користили реч *радост*. А наши преци у старијим временима нису користили термин *музика,* већ *свирка!* Свирка, и уз свирку игра и песма.

За свирку су свакако потребни инструменти којих у нашем народу има не мало, већ толико да се сваки крај Србије може похвалити са својим омиљеним и специфичним музичким инструментом. У многим крајевима традиција свирања се одржала, док је у појединим запостављена. С тога ћемо у овом тексту подсетити на поједине народне свирале, а у наредним радовима све више ћемо говорити о музичкој култури код Срба и уопште народа са простора Балкана.

Свака цивилизација је имала своје музичке инструменте, различите али засноване на истим принципима. Стога су зависно од епохе и места настале различите врсте музике. Са напретком технике могуће је данас направити фине електронске и акустичне инструменте, али некада је производња изгледала другачије. Данас се произведе по неколико стотина истих инструмената јер се производе фабрички. Народни музички инструменти израђују се са много, понајпре стрпљења и љубави. Свако прави инструмент за себе, а неписано правило каже, како би добар свирач требало да направи свиралу за себе.

Све свира! И одувек су људи свирали, и тако се забављали или дозивали једни друге. Најстарије свирале биле су: људски глас и људско тело. Затим, порекло свирала можемо препознати у природном окружењу. Сматра се да су травка и лист једни од првих инструмената. Поред травке и листа на којима се свирало наш народ је често садио тикве тзв. Лејке од којих је поред посуђа за свакодневни живот израђивао и свирале за забаву.

Сваки народ и свака земља има своје музичке инструменте. Неки су настали у одређеној земљи а неки су се доселили од некуд. Често исти или сличан инструмент можемо срести код многих народа, и сви кажу да је њихов.

Фрула јединка

Тако ћемо код многих народа срести фрулу. Особена врста фруле настала је на Балкану и често се може срести код Бугара, Македонаца, Босанаца, и Срба. Та фрула се код Срба назива двојанка или двојнице, а свирач на њој двојничар. Најчешће се свира фрула јединка, премда је доста био заступљен и дудук. Дудук је нарочито био омиљен међу влашким становништвом.

Двојнице

Постоји једна свирала за коју се каже да је *божанског порекла*. Врло је танка, меканог звука, а зове се кавал. Стари назив за кавал јесте свирел или свирал. Најчешће се овај инструмент свирао на Косову и југоисточним крајевима Србије. Слична кавалу је и шупељка, мада је доста мања. Кавал је био омиљена пастирска свирала. Понекад би се удружило и по више њих и свирају заједно док чувају стадо. Легенда каже како би поједини пастири научили своје стадо на одређену мелодију, па би се овце чим чују мелодију коју свира пастир, сакупиле у ред и кренуле за њим.

Кавал

Многи музички инструменти израђују се од глине. Један од њих јесте окарина. Глинена окарина је прастари инструмент. Једна врста окарине израђивала се још у праисторији. Окарина је врло мала свирала. У њој, наравно на један симболичан начин тако што би смо научили засвирати многа српска кола, можемо понети целу своју земљу.

Окарина

Многи народи за своју културу везују поједине инструменте али то не значи да су само њихови. Као народ можемо се везати за одређен инструмент али никако не смемо доћи у сукоб са другима који су, такође своју емоцију изразили кроз исти или сличан музички инструмент.

Данас у нашу традицију полако улазе и многе друге свирале. Поред тога њихова употреба са собом носи читаве кодексе понашања који често могу дати другачију слику о нама самима када нас неко други посматра. Таква слика у себи може садржати како позитивну, тако и негативну страну. На нама је да се одлучимо да ли ћемо нашу ''народну душу'' испољавати кроз смиреније звуке фрула, или ћемо се представити свету са сликом која описује весеље на столовима док трубе свирају звуке ритуалног транса.

Овом причом о народним свиралама само смо подсетили на поједине предачке музичке инструменте са којима сигурније, попут лепе изворне песме, можемо „прелетети све границе''.

Младен Томашевић, етнолог

ИСТИНА О СМРТИ ИГУМАНА НЕСТОРА ТРКУЉЕ

Истина која је постојала званично и незванично, у нашем крају о смрти блаженопочившег игумана Нестора, 27. октобра 1941. године од стране партизана, који су га оптужили да је код Италијана издао Љубишу Миодраговића, организатора устанка у пријепољском крају, направила је велику пометњу у народу овога краја, посебно у манастиру Милешеви, свештенству, монаштву и верницима Српске православне цркве. Извршиоци злочина над покојним игуманом су знали да он није, нити би икада издао покојног Љубишу, али се иза пресуде "државни непријатељ" крио налогодавац, чије су одлуке биле извршене.

Истину о смрти свог саборца Љубише и смрти игумана открио је у манастиру Милешеви Велибор Љујић, првоборац и носилац партизанске споменице 1941. године. Своју личну исповест, како ју је он назвао, поверио је игуманији манастира, мати Ани Цветковић, искушеници манастира хаџи Божани Ећимовић (учитељици у пензији из Сарајева) и мени, у присуству господина Вукомана Шалипуровића, свог личног пријатеља, у канцеларији Управе манастира, 1964. године.

Том приликом Велибор је рекао да је игуман невино страдао и да није крив за смрт Љубише на гувну Бојовића у Седобру 1941. године. Незакониту одлуку о убиству игумана Нестора донела је комунистичка партија на вечерњој седници у Лучицама у кући Рада Дивца. Секретар партијске организације проглашава игумана Нестора за "народног непријатеља".., и издаје наређење командиру Милешевске партизанске чете, Велибору Љујићу, да се игуман ликвидира. Одлука и наређење спроведени су у дело 27. октобра 1941. године, на Свету Петку, у шуми на месту званом Вратошевица, у једној ували.

Место погибије оца игумана било је најближе селу Доња Косатица, и сељаци су чули плотун, али нису знали на кога је испаљен. Недељу дана после његове погибије, у шушкору лишћа пронашли су га пушички чобани из Доње Косатице. Њихови родитељи су известили Управу манастира и донели га у манастир. Сахрана је извршена у манастирској порти, са јужне стране манастира, непосредно уз тротоар цркве. Управа манастира, по свршетку рата, када се поратно стање мало стабилизовало, достојно је оградила гроб покојног игумана и подигла му споменик. Партијска организација је намеравала више пута да демолира гроб али је одзив био слаб и тако је време пролазило, али је намера о рушењу споменика и демолирању гроба спроведена у дело. Сви даљи покушаји да се гроб доведе у пристојно стање нису успели, јер су сметње правиле месне власти. У поратним годинама нахушкана омладина играла је по гробу пок. игумана, исмејавала Цркву и говорила недоличне пароле, "издајнику револуције и кривцу за смрт покојног Љубише".

Запитан зашто тек сада открива ову тајну Велибор је рекао: "Из напред реченог сматрам се кривцем за смрт, свог пријатеља, покојног игумана Нестора. Имам грижу савести и немам душевног мира. У вези са овим, молим вас да мене и мог пријатеља Вукомана примите петшест дана код вас на стан и храну, још вас молим да нас сместите у собу из које је покојни игуман изведен на стрељање, а то је ова друга соба лево од улаза на спрат. Одавде имамо леп поглед на цркву и гроб покојног игумана. Не тражимо ништа посебно и све ћемо платити.

Када смо дошли да узмемо игумана, нашли смо га у соби како се спрема за богослужење. Саопштили смо му одлуку партије и да га сада водимо на стрељање. Молио је искрено да га не стрељамо и нудио нам је све што има, уз обећање да ће у току ноћи нестати одавде. Молба није помогла и на жалост десило се што се десило (Велибор је тужно изговорио ове речи). Понављам да сам морао издати овакво наређење, по одлуци партијског секретара, изнуђеној од стране његових пријатеља за неке личне рачуне, још из раније. Поштовани пријатељи (устао је и смерно се поклонио) ово вам казах у присуству свог пријатеља Вукомана, са молбом да никоме не говорите док ја не умрем, а после јавите коме хоћете, и треба да се зна истина!".

Због овако тешких обавеза, рекли смо му, да не можемо пристати на ово задужење. Замолили смо га да он то каже некоме од својих сарадника, али је он и даље био упоран тврдећи да ћемо само ми саопштити праву истину. Најзад смо пристали, уз његово обећање да ће ову истину казати једном од двојице, млађих људи од поверења, који су на одговорним дужностима у општинској власти. Примивши ово на знање. никада о томе нисмо коментарисали.

После неколико година, пошто је Велибор умро, сетио сам се овог случаја и једне вечери позовем телефоном једног од оне двојице, којима је по обећању требао рећи истину, и после уобичајеног поздрава питао сам га, да ли је жив Велибор Љујић, на шта ми је он одговорио да је Велибор умро поодавно. Потом сам га питао да ли му је Велибор открио тајну смрти милешевског игумана Нестора. Одговорио ми је да јесте, и тај се одговор подударао са причом коју нам је испричао Велибор.

Друга прича коју нам је поверио г.Велибор, односи се на погибију Љубише Миодраговића, на гувну Бојовића у Седобру, која је истоветна са казивањем упућенијих грађана Седобра. "...У време погибије Љубишине у Пријепољу су били Италијани. Једнога дана они пођу са мазгама у село Косатицу да дотерају сено за потребе коња. Кад су натоварили сено вратили су се низ село. У то време приметила их је са Титеровца партизанска патрола златарске гериле и на њих отворила ватру. Војници и мазге су се разбежали на све стране главом без обзира. Два војника бежећи наиђу преко Ваоча испод ограде Бојовића и ту их сретне партизанска патрола, разоружа их и упути у Пријепоље. Када су италијански војници дошли у Пријепоље, казали су шта им се десило у Косатици. У знак освете Италијани су одлучили да село попале. Из Пријепоља су ишли у три правца: преко Ташева, Седобра и Милешеве. Они који су ишли преко Седобра, успут су брали орахе. Једна група је ишла кроз Ваоч испод ограде Бојовића у чијој се близини налазило гувно и плевара у којој је био Љубиша, а стража је била около. Италијански војници су, по свој прилици, крцали орахе каменом на огради, од чега се чула лупњава, на шта је стража одговорила оружјем у правцу шуме. Када је Љубиша чуо пуцњаву изашао је из пљеваре и почео да бежи и том приликом је погинуо од Италијана. Погинуо је и неко из његова обезбеђења. Тада је настао метеж у селу, и италијански војници су се вратили у Пријепоље, тако да је Косатица остала не попаљена. Један део војника бежећи пут Косатице, набаса на једног Филиповића из Доње Косатице и убије га." Ову истину о погибији Љубише Миодраговића проверавао сам више пута и дошао до закључка да је прича истоветна са казивањем других људи. Власти су и ову истину криле од народа, да се преко ње неби сазнала права истина о погибији игумана Нестора.

Управа манастира је указала гостопримство Велибору и Вукоману и сместила их у тражену собу. Добијали су редовно храну и пиће (од пића, обично, кафу и слатко уз чашу воде), у чему су били скромни и незахтевни. Устајали су нешто касније, између 8 и 9 часова. Кафу су пили под лозом, а обедовали су два пута дневно у малој трпезарији.

После ручка проводили су два-три сата у шетњи у кругу манастирске порте и седели би под кленом, изнад олтара, а предвече после одмора под јабуком. Увек су нешто разговарали, окренути према гробу оца игумана. Када би хтели кафу долазили би под лозу, где их је служила мати Ана. Понекад би позвали на кафу сестру Божану и мене. При устајању Велибор би увек остављао новац за кафу, испод послужавника, углавном доста више од вредности кафе. Уз кафу, разговор би водио Вукоман, а Велибор би говорио кад би га нешто питали. Обедовали су увек насамо, задржавајући се нешто дуже. У соби им је горело светло до касно у ноћ.

Последњег дана, негде по подне, када су одлучили да иду у Пријепоље, поздравили су се са нама, измирили дугове и захвалили на гостопримству. Отишли су пешице у Пријепоље.

Братство манастира Милешеве, у време погибије оца Игумана сачињавали су:

НЕСТОР (Лазар) Тркуља, рођен 1889. године у месту Луке код Ливна. Завршио је на гласу чувену монашку школу у манастиру Раковици, где је рукоположен у чин јерођакона и јеромонаха. Са језерске парохије, из завичаја, долази у манастир Милешеву са задатком да припреми прославу поводом 700 година манастира (1935.). Припреме је обавио успешно, а свечаност на најбољи начин, о чему се дуго причало у народу. У памћењу присутних остао је дочек Патријарха и говор Владике Николаја Велимировића, изговорен у манастирској порти, испод великог багрема. Смрт га је задесила као великог српског домаћина. Стрељали су га партизани 1941. године. Сахрањен је у порти манастира. Саставни део његове биографије је неизмерна воља за рад и способност великог привредника, који унапређује манастирску економију кроз воћарство и сточарство, две главне привредне гране за то подручје. Реновира манастирски водовод са извориште. "Вилина вода" и прави нови базен иза стене. Урадио је нови пројекат за хидроцентралу манастира, чија је реализација требало да почне 1941. године.

НИКОЛАЈ Чернокун, јеромонах, један од руских избеглица у време совјетске револуције 1919. године. Био је добро писмен, побожан и приљежан сваком раду. Био је парох милешевске парохије. Уредно је водио матичне књиге и установио домовни протокол. Када је чуо за смрт игумана Нестора, одмах је преко ноћи нестао из манастира. Први пут после одласка дошао је у Милешеву у лето 1962. године, као старац у одмаклим годинама. Тада је живео у једном манастиру у Македонији. Није хтео ништа да говори о свом боравку у Милешеви. После два дана отишао је из манастира.

АЛЕКСИЈЕ Ненадић, јеромонах, рођен 1909. године у месту Грковци, код Босанског Грахова. Завршио је монашку школу у манастиру Раковици. Замонашен је у манастиру Света Тројица у Пљевљима. Отац Алексије, како смо га сви звали, био је човек духа, благе нарави, волео је пријатно друштво, лепе разговоре, читао је књиге и другима давао на читање. Био је спреман свакоме помоћи и заблагодарити на помоћи. Радо је виђан у друштву парохијана, интелектулаца, службеника и ђака. Имали смо навику, да приликом проласка поред манастира обавезно видимо игумана. Могао је бити: у

Игуман Нестор Тркуља

црквеној порти, испред куће, у продавници, у башти или како иде из Месне канцеларије. Поштовали су га ученици и њихови наставници и редовно му се јављали. Волео је и умесну шалу.

Његовом заслугом, сачуван је црквени инвентар (књиге, иконе, одежде, свете сасуди и друге црквене драгоцености), као и део кућног инвентара.

У Милешеву је дошао непосредно пред Други светски рат и прошао кроз све ратне страхоте, које су пратиле свештенство Српске православне цркве. Мучен је и злостављан од свих војски, које су долазиле и пролазиле кроз Милешеву. Три пута је извођен на стрељање: једном од Италијана и два пута од партизана. Много је пострадао од партизана када је једном мучитељу рекао: "Тешко оном који дигне руку на црну капу". До доласка игумана Арсенија 1947. године био је једино свештено лице у манастиру. Умро је 1974. године у манастиру Милешеви, где је и сахрањен.

ВЛАДИМИР Тркуља, богослов Сарајевске богословије, синовац игумана Нестора. После смрти игумана отишао је из манастира.

МАРКО Тркуља, радник у манастиру, синовац игумана Нестора. После смрти игумана отишао је из манастира.

НИКОЛА Давидовић, одрастао момак кога је игуман довео у манастир, иначе његов земљак. Био је радник у манастиру, где је преживео рат. После рата запослио се у текстилној фабрици "Љубиша Миодраговић" у Пријепољу. Оженио се девојком из околине манастира. Направио је мало куће на крају манастирске ливаде (по одобрењу манастира). Имао је троје деце. У фабрици је стекао пензију.

ЈОВАНКА Вођовић, родом из Босне. Дошла је са игуманом Нестором у манастир. Све време провела је у манастиру као куварица. Са оцем Алексијем и Николом преживела је рат у манастиру. Умрла је у Милешеви и сахрањена на манастирском гробљу.

На старање овој малој, али одабраној братији остао је манастир и економија манастира, која се састојала од воћњака, ливаде, њиве, шуме, стоке, живине и других манастирских добара.

По природи посла знала су се посебна задужења: црква и парохија оца Алексија, економија, Николина, а кућно домаћинство бабе Јованке. У ратним приликама могло је и другачије. Рат је дуго трајао, а војске су се мењале. Сви су тражили исто: смештај, храну, вести о боравку и проласку других војски кроз Милешеву. Неки су тражили новац, неки оца Алексија, а неки Николу, који је као одрастао момак често одвођен у ову или ону војску. Опасност је највише претила оцу Алексију, ради чега се морао сналазити на разне начине и крити, најчешће у Бјелобабама и Косатици. Најсигурнија његова склоништа у манастиру била су: једно у звонику на две даске на гредама изнад звона, а друго у жилама, једне велике јове, на обали реке Милешевке. Ово природно склониште, било му је најсигурније, али сваким надоласком воде требало га је чистити од наноса. Чишћењем простор се проширивао, тако да се у њега могло унети понешто од простирке и покривке.

Са тугом је причао да му је било најтеже када су Немци манастир претворили у коњушницу. Никако није могао да схвати да то могу урадити људи хришћани. Од 31. октобра 1944. године, на светога Луку до 9. јануара 1945. године на Светог Стефана, немачке мазге подривале су својим копитама светиње манастира и својим изметом и мокраћом уништвале фреске, свете ликове свете Милешеве. Киселина и амонијак скидали су и малтер са зидова, у висини до 150 сантиметара. Интересантно да народ "културне Европе" прави такав вандализам,

који осуђују људи било које вере, расе и нације. Да би чудо било веће, а "култура" дошла до изражаја у олтару су инсталирали берберницу. За то време њиховог боравка у манастиру, силна војска све је појела и уништила.

Када је њихова војска отишла (9. јануара 1945.г.), у манастиру је остала пустош и срамота. Неколико дана после одласка Немаца, верна деца Светог Саве дошла су у манастир и очистила цркву из које је избачено 15 кола ђубрета и две мртве мазге. Данима су испирали цркву цеђом, јединим детерџентом тога времена, у најнезгодније време године (велики снег и мразеви).

После ослобођења, у манастиру је остала иста братија у потпуно празној кући. На њихову велику срећу, остала им је једна крава, као хранитељка ове напаћене тројке. Парохијани, су кријући, помагали манастир, али и њихови амбари и торови били су празни, јер дуги и исцрпљујући рат, поратне сушне године, па и реформе нове власти, којој су били криви и они који имају и они који немају, нису ишли у прилог овој осиромашеној кући.

Опет, било како било, у шареној сељачкој торби нашло се понешто и за манастир. На уговорени знак, у глуво доба ноћи, отварала су се врата манастирског конака. Кључ те чудесне браве имали су отац Алексије и Симо Дивац угледни домаћин из Бјелобаба. "Илегала" је долазила до Сима, а он би после уходаним стазама долазио где треба. Помињући ову чудесну торбу, сетих се песме Бранка Ћопића у којој хвали заслуге шарене сељачке торбе у току Другог светског рата, коју овде цитирам: "Слава и хвала једино њој, сељачкој торби шареној".

Ових посних година, месне власти из Пријепоља узимају од манастира "Нови конак" за дом ратне сирочади, а особље манастира прелази у руинирани стари конак. (То је трајало негде, до 1955.г., када је дом расформиран, а конак враћен манастиру). Такво стање затиче у манастиру Владика новоформиране Будимљанскополимске епархије 1947. године, Макарије Ђоревић, чије је седиште било у Бијелом Пољу. Ни он ту није ништа могао да помогне, када је њему у Епископији било још горе. Ускоро, Владика, прелази у Пријепоље и заједнички се бори са свештенством за нормализацију црквено-верског живота. Епископ 1947. године повлачи из манастира Свете Тројице оца Арсенија и поставља га за старешину манастира. Игуман Арсеније Поповић, рођен је 1915. године у селу Вишњићеву (бивши Грк), код Сремске Митровице. Као дванаестогодишњи дечак одлази у манастир и у њему остаје до краја живота. Био је ђак фрушкогорских манастира, искушеник манастира Благовештења у Овчару, а замонашен је 1941. године у манастиру Бањи код Прибоја. Духовно је чедо старешине манастира, архимандрита Методија Шеата. Рат је провео у манастиру Свете Тројице код Пљеваља. За старешину манастира Милешеве постављен је 1947. године. Одликован је напрсним крстом, од стране Епископа Макарија, под Острогом. Био је интелигентан, искусан и сналажљив монах. Умро је 14. фебруара 1962. године у пријепољској болници, а сахрањен у манастиру Милешеви.

Доласком игумана Арсенија у Милешеву, стање манастира се мења набоље. Редовно се врше богослужења у храму, опслужује парохија, обнавља економија и манастир полако стаје на своје ноге.

Стрељањем игумана Нестора 27. октобра 1941. године, од стране партизана, у манастиру је створена велика пометња. Обезглављено и уплашено братство растурило се главом без обзира. Као "тужан сирак, без игде икога", остао је отац Алексије. У манастир су ретко долазили и парохијски свештеници, јер нису имали сигурност кретања, због чега су најрадије остајали код куће, чувајући своје животе и животе својих породица. Исте године од "руку злодјела" страдао је и наш Митрополит, у Сарајеву, Петар Зимоњић, чиме је цела Митрополија била ожалошћена. У тој ситуацији, отац Алексије довијао се на разне начине да одговори обавезама, које је имао у манастиру. Говораше, да ни сам није знао где му је било теже; да ли у манастиру, да ли у парохији. На сваком месту шпијунажа, провокације, тортура и други видови малтретирања, чему је требало одолети. Код већине парохијана био је свештеник-легенда. Њихова врата увек су му била отворена, али било је више путева куда није смео проћи.

У то време многе породице остајале су без домаћина, који је "одведен и није се вратио". Ова крилатица мимоилазила је оца Алексија, јер га је Бог чувао као верног слугу Божјег олтара. Месецима није видео ни свештеника ни калуђера, уколико не би неки од њих наишао са четницима или партизанима. У град је ишао само када је морао. Чим би осетио несигурност он би нестајао. На питање где је калуђер, баба Јованка би рекла: "Одведен је и још се није вратио". Одвођен је више пута, али се срећом увек враћао.

Неизмерно је желео да се види са свештеницима из околине, али до сусрета је ретко долазило, те није чудо када је, по ослобођењу, из манастирске ливаде приметио једно свештено лице на капији црквене порте. Јавио му се и одмах дошао. Када је сазнао да је његов драги гост Епископ рашкопризренски Владимир (Рајић), из свег гласа је рекао: "Благосиљај Владико, ако Бога знаш, заборавио сам кад сам последњи пут видео владику!"

Великом заслугом милешевских игумана Арсенија и Алексија, у времену од 1950-1955.године, из милешевске и аљиновачке парохије уписато је у богословију шест ученика. Петорица су завршили богословију, а један је још у почетку одустао под притиском власти из Пријепоља; двојица у манастиру Раковици код Београда, а тројица у Призрену. У Раковици су били: Милета Матовић из Правошеве и Душан Јакшић са Гвозда, а у Призрену Драгомир Рвовић из Бискупића, Дојчило Киковић из Гоња и Миле Вуловић из Сопотнице. Душан Јакшић, из здравствених разлога није ступио у свештенички чин, а остали су цео радни век провели у свештеничкој служби и дочекали заслужену пензију. Школовање у богословији трајало је пет година са матурским испитом зрелости. Проћи овај временски период или, боље рећи, издржати, није било нимало лако. Није било у питању учење, већ политичке сметње од стране месних власти. Али захваљујући игуману Арсенију, издржали смо сва искушења. Чувао нас је као своју децу. За време распуста већину времена проводили смо у манастиру, у току боравка у школи, писао нам је писма и храбрио нас да издржимо.

За време распуста би долазили у две групе, на смену по десетак дана, понешто привређујући и васпитавајући се у вери православља, под окриљем Светог Саве и брижним старањем наших духовника. Ову свету кућу осећали смо као своју, а наше духовнике као родитеље. За сво време боравка у манастиру, били смо смештени са оцем Алексијем у његовој соби, на спрату у старом конаку. У тој соби био је само један кревет, који смо користили само ми богослови, а отац Алексије би поред "бубњаре" лежао на оскудној простирци, ложио ватру (у зимском периоду) и покривао нас. Учио нас је појању и црквеном правилу, а његова певница једина је имала, у то време, спремне и обучене појце. Отац Арсеније се старао да у манастиру имамо пристојан живот, без обзира на стање у ком се манастир налазио (још се манастир није био опоравио од ратних последица). Бабу Јованку смо поштовали и слушали онако како су то умела деца са села оног времена.

Будећи сећања на њих, палимо у души својој и у нашој светој Милешеви неугасиво кандило њиховим племенитим душама.

Протојерej Миле Вуловић

СРПСКИ ПЈЕСНИЦИ МУСЛИМАНИ С КРАЈА 19. И ПОЧЕТКА 20. СТОЛЕЋА

Аустроугарска окупација Босне и Херцеговине 1878. године је дезоријентисала муслимане, јер су били у огромној већини анационални па и антинационални. Пружајући оружани отпор окупаторским трупама они су сматрали да бране Турску иако су знали да нису Турци, али су веровали да на тај начин бране и своју веру ислам. Постепено је један део муслиманске интелигенције и племства (бегова) увиђао да од повратка Турске или бар само султановог суверенитета над Босном нема ништа. Схватали су да муслимани морају радикално прекинути са предрасудама и кренути "новим путем", путем националног освешћавања, који ће их вратити српском народу, заправо вратити својим српским коренима.

Тај процес је много бринуо аустроугарске империјалне кругове и Хабзбурге, јер се могло поставити питање окупације и уједињења Босне и Херцеговине, па и Новопазарског санџака, са Србијом. Национално освешћивање босанскохерцеговачких муслимана није се уклапало ни у познати немачки империјални пројекат "Drang nach Osten", јер су муслимани требали да имају другу улогу. Заједнички министар финансија Аустро-Угарске и управитељ окупиране Босне и Херцеговине Бењамин Калај је преко Земаљске владе у Сарајеву посебно обратио пажњу на обавезно и ургентно везивање муслиманског племства (беговата) за интересе Аустро-Угарске, јер је то племство имало пресудан политички утицај на муслиманске масе. Безочном пропагандом упорно се радило на што дубљем раздвајању муслимана од православних Срба, јер је већ постојала уска сарадња и у борби за просветну, културну и верску аутономију. Чак је Земаљска влада, по инструкцијама из Беча, одлагала праведно решавање аграрног питања да би односи између муслиманских великопоседника ага и бегова и српских сељака били што гори и обавезно непомирљиви.

Да би била што успешније разбијена сарадња муслимана и православних у Босни и Херцеговини и предупређена могућност повезивања са Србијом, Бењамин Калај и Земаљска влада у Сарајеву су покушали да по сваку цену промовишу неке посебности. Упорно су преко њихових разних, финансијски добро обезбеђених, институција настојали да инаугуришу босанску нацију, босански језик, затим да се само користи латинично писмо (ћирилицу су прогласили "босанчицом" и настојали да је потпуно елеминишу иако су муслиманско племство и интелектуалци и за време османске власти увек користили ћирилицу у међусобној кореспонденцији као и у комуникацији са Дубровником). Окупационе власти су покушале да колонизацијом Немаца, Словака, Мађара измене националну и конфесионалну структуру становништва у Босни и Херцеговини. Упорно су радили и на протежирању и форсирању католичке цркве и кроатизацији католика, а било је случајева и покатоличавања муслимана. Али, без обзира на безрезервну политичку и материјалну подршку аустроугарских власти тај циљ није могао тада да се оствари. Највећи број српских и муслиманских интелектуалаца и политичара се супротставио тим окупаторовим пројектима па је морало од тога да се одустане већ почетком 20.столећа.

Овом приликом поклонићемо пажњу једном броју муслиманских књижевника-песника који су се изјашњавали као Срби муслиманске вере и свој књижевни опус презентовали

Омер-бег Сулејманпашић-Деспотовић

ћирилицом. То своје опредељење, уствари враћање свом извору, потврђивали су у свом свакодневном понашању и у својим песничким делима. Међу њима посебно место припада Омер-бегу Сулејманпашићу-Деспотовићу, затим Авду Карабеговићу Хасанбеговом, С Авду Карабеговићу и Осману А. Ћикићу.

Везујући се отворено и храбро за своје српске корене, Омер-бег Сулејманпашић-Деспотовић није крио да је његов предак био српски властелин и да се звао Деспот Михаило који је после прихватања ислама постао Али-паша. Његова породица је дала десет турских паша и једног сераскера. Предак му је био и чувени Сулејман-паша Скопљак (надимак Скопљак Сулејман-паша је добио по месту рођења-Ускопље код Бугојна) који је у крви угушио Први српски устанак 1813. године. Омер-бег је рођен 1870. године у Оџаку код Бугојна. Школовао се у Бугојну и Сарајеву гдеје дуго боравио и писао. Много је пропатио и страдао због свог убеђења да припада српском националном корпусу. Био је стално на удару ондашњих исламских фундаменталиста. Аустроугарска окупациона власт и лично Бењамин Калај подржавали су нападе на њега. Једном приликом окупационе власти су га а и протерале из Сарајева у Бугојно и само захваљујући заштити моћне и угледне породице нису смели да га осуде и стрпају у затвор. И поред толиких напада, прогона, па чак проглашавања и лудим, Омер-бег Сулејманпашић Деспотовић никада није одустао од својих уверења. Умро је уочи Првог светског рата и сахрањен поред џамије у селу Веселој код Бугојна. За живота је оставио аманет да се на његовом нишану-надгробном камену - изнад уобичајеног арпског текста напише ћирилицом: "Омер-бег Сулејманпашић, српски песник". За време Другог светског рата усташе су избрисале тај ћирилични натпис. Велики српски патриота и родољубиви песник отишао је онда када је могао највише да да.

Омер-бег Сулејманпашић-Деспотовић се 1897. године представио широј јавности са песмом „Српству" коју је објавила мостарска "Зора". Песма је "севнула као муња; њен блесак је допро до Цариграда, Вршца, Београда, Новог Сада, Беча". У песми је српству запевао прави коленовић који је потицао из једне од најугледнијих и најстаријих муслиманских породица са простора бивше Југославије. Омер-бег Сулејманпашић-Деспотовић је, као и други песници Срби муслиманске вероисповести, сигурно био под снажним утиском „братске топлине" коју је ширило Друштво "Свети Сава" из Београда којеје свој рад и активност заснивало на поруци:"У његовом колу може да ради сваки Србин, живео он на ма којем крају наше отаџбине, био он ма које вере, ма које политичке исповести". Програмско начело Друштва "Свети Сава" било је: "Брат је мио ма које вере био". Друштво "Свети Сава " у Босни и Херцеговини деловало је преко свог Одбора за Босну и Херцеговину и Привременог одбора за школе као и преко разгранате мреже својих повереника. Српска интелигенција, као већ и бројни и афирмисани српски књижсвни листови су "братски и раширених руку" прихватили сарадњу и књижевне радове своје муслиманске браће по крви. Веома је карактеристична та прва Омер-бегова патриотска песма која је 1897-године објављена у мостарској „Зори" па ћемо је представити у целини.

СРПСТВУ

Из мог срца, из пламених груди,
из уздаха, из душе и снова,
теби Српство, моја срећо драга,
лети ево, лака пјесма ова.

Ти си небо пред којијем падам
и чијем се величанству дивим;
теби срце, крв, мисли и душа
отимљу се с усхићењем живим.

Ти ми дајеш крила соколова,
ти ме дижеш гори под облаке,
с те висине гледам прошлост твоју,
гледам славу и твоје јунаке;

гледам диве под калпаком сјајним,
на калпаку перјанице вите.
По плећима смјелих барјактара
ударају оне златне ките.

Гледам, гледам, па им летим живо,
браћу љубим у јуначка чела,
а из ока од среће и миља
отимље се једна суза врела.

Суза чиста, суза наде моје,
суза јасна усред мрачне тмуше,
суза вјерна љубави и крви
теби, Српство, душо моје душе.

Збирка песама "Побратимство", која је публикована у Београду 1900. године, изазвала је посебну буру. У тој збирци су осим Омер-бегових штампане и песме Османа А.Ђикића и С Авде Карабеговића (у Авдиној Модричи тада је писао ватрене патриотске песме и његов блиски рођак Авдо Карабеговић Хасанбегов који се такође определио за српску књижевност). Искрено родољубље младих муслманских песника било је поздрављено и хваљено у српској штампи. Међутим у муслиманским листовима Босне и Херцеговине, који су били под строгим надзором Калајевог режима, ови песници су нападани због свог српског опредељења и патриотизма. У оштрим и грубим нападима посебно су се истицали лист "Бошњак", а донекле блаже „Бехар". Оптуживали су ове младе песникепатриоте за издају и вероломство иако они исламску веру нису променили, а национално су и били Срби што у њиховим породицама никада није ни било заборављено.

Сулејманпашић-Деспотовић је са великим жаром скупљао народне умотворине, углавном од муслиманских памтиша. Све то што је скупио објављивао је као „Српске народне приповетке" или „Српске народне пјесме" сигурно подстакнут радом Вука Караџића. Занимљиво је како је Омер-бег изложио свој приступ народним умотворинама (песмама, причама, анегдотама, народним мудростима) у листу „Босанска вила". У том листу обратио се и муслиманима и православним следећим речима: "Браћо Срби, без разлике вере! Скупљајте што више народне умотворине, не гледајте кад Мухамеданац пјева, па каже: А тако ми дина и имана, и нашег поста и Рамазана или православни: А тако ми крста и Исуса, и недјеље Свете Госпојине".

Даље наставља Сулејманпашић-Деспотовић, и каже: "Ово нека нас не прави туђим, јер је то све на нашем лијепом језику пјевано. У много ћете пјесама наћи гдје мухамеданац пјева светога Саву". Затим је цитирао стихове једне песме коју је у својој збирци објавио Коста Херман: "А не може куршум бити Мехе, на Мехи су до три хамајлије, што је писо хоџа из Едрине, први међу евлијама, а четврта што је хамајлија, остала је иза Светог Саве".

Затим је презентовао стихове који се односе на православне, као: "На Виду су до три хамајлије, писо их хоџа са Крајине. Кад је Виде бега погубио, хамајлије са бега скинуо, бег носио није вјеровао, а Вид носи и добро вјерује". Сулејманпашић-Деспотовић и тиме хоће да каже да је то један народ који пјева на истом језику и да не треба ништа да смета то што су једни мухамеданци а други православци. Са пријатељем и својим истомишљеником Смаил-агом Ћемаловићем покренуо је недељник "Босанско-херцеговачки гласник" који је излазио у Мостару од почетка 1906. па до априла 1907. године. У том недељнику износио је и бранио своје ставове и уверења

Авдо Карабеговић Хасанбегов рођен је у Модричи 1878. године. Био је блиски рођак младог српског песника С Авде Карабеговића Зворничког. Основно образовање стекао је у Модричи, а учитељску школу је похађао у Сарајеву, али је није завршио, јер је већ 1900. године умро од туберкулозе. Од 1896. године почиње да објављује своје песме које су биле пуне српског родољубља. Својим песмама упорно и доследно се борио за слогу и сарадњу муслимана и православних. Тако је "Босанска вила" писала за њега да је "Васцијелог живота радио на споразуму босанског Српства Христове и Мухамедове вјере". Доживео је потпуну афирмацију када му је у "Босанској вили" 1898. године објављена песма "Уочи Видовдана". За тако кратког живота написао је 150 песама. Осим у "Босанској вили" песме су му објављиване у „Бранковом колу", "Искри", "Зори". Прву збирку његових песама приредио је Светозар Ћоровић 1902. године у Београду. Затим су објављене две књиге песама 1903. и 1904. године у Сомбору. У Антологији српске лирике коју је издала Књижарница Рајковић и Ћуковић 1920. године био је заступљен и овај талентовани, али прерано преминули српски песник.

С Авдо Карабеговић Зворнички рођен је 1878. године у Модричи. Своје школовање је започео у родној Модричи, а наставио у Цариграду. После напуштања Цариграда долази у Србију и уписује се у учитељску школу у Алексинцу коју је завршио 1905. године. За учитеља је био постављен у школи у Малом Зворнику. Разболео се од туберкулозе и умро је у лозничкој болници 1908 .године. Сахрањен је у Београду. Своје песме објављивао је у „Босанској вили", "Зори" али и у другим најугледнијим српким књижевним листовима. Своје муслиманско осећање је гајио, али и у свакој прилици истицао своје српство. Какав је Авдо Карабеговић Зворнички био Србин показује и слово С испред његовог имена, штоје требало да значи Србин. Осим песама које су биле објављене у збирци "Побратимство" заједно са Омер-бегом Сулејманпашићем Деспотовићем и Османом А. Ђикићем 1900. године у Београду, његови пријатељи су приредили и издали збирку песама насловивши збирку Авдо Карабеговић, Пјесме, Београд 1905. године. После његове смрти пријатељи су 1909. године издали „Авдину споменицу" у којој су објављени чланци, песме и сећања најбољих српских песника посвећених пријатељу и драгом српском песнику С Авди Карабеговићу Зворничком.

Осман А. Ђикић рођен је у Мостару 1879.године. Породица му је била грађанског порекла. У родном граду је

Осман А.Ђикић

завршио нижу гимназију. Због свог изјашњавања као Србин окупаторска власт га је избацила из петог разреда гимназије. Зато је морао да своје школовање настави у Београду, Цариграду и Бечу. У Бечу је завршио Трговачку академију. Још као гимназијалац у Мостару дружио се са познатим српским књижевницима Алексом Шантићем, Светозаром Ћоровићем и Јованом Дучићем. У свом књижевном раду и јавном деловању остао је доследан у исказивању свог српског националног опредељења. Оставио је иза себе три збирке песама. Прва је била „Побратимство" заједно са Омербегом Сулејманпашићем и С Авдом Карабеговићем 1900. године. Збирка песама „Муслиманској младежи" штампана је у Дубровнику 1902. године. Трећа збирка песама „Ашиклије " публикована је у Београду 1903. године. Био је веома образован и говорио немачки, турски и француски. Остале су му недовршене драме "Златија" и "Мухаџир". Посебно значајну улогу је имао у оснивању културно-просветног друштва, "Гајрет" које је успешно просрпски усмеравао. Био је и један од покретача и уредник часописа "Мусават" 1909. године који је излазио у Мостару. Био је и један од покретача листа ''Самоуправа" који је почео да излази 1912. године. Дружио се са омладином и усмеравао је у духу својих опредељења. Био је систематичан и истрајан у свом деловању. Осман А.Ђикић је умро од туберкулозе у највећем напону интелектуалне снаге 1912. године.

Салих Селимовић